

ქართლის ერისმთავრის სტეფანოზ პირველის რეპრეზენტაცია ძველ ქართულ საისტორიო მწერლობაში: ჟანრის კანონი და მეტაისტორიოგრაფიული კონტექსტი¹

მარიამ ჩხარტიშვილი

ივანე ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტი
ივანე ჯავახიშვილის სახელობის ისტორიის და ეთნოლოგიის ინსტიტუტი
mariam.chkhartishvili@tsu.ge

შესავალი

ამ გამოკვლევაში მე ისტორიოგრაფიული კუთხით გავაანალიზებ ძველი ქართული მწერლობის ორ ძეგლს: ესენია „მოქცევაჲ ქართლისაჲ“ და „ქართლის ცხოვრება“ (აბულაძე 1963); (ყაუხჩიშვილი 1955).

გარკვეულ მონაკვეთში ეს თხზულებები ფარავენ ერთიდაიმავე ქრონოლოგიურ პერიოდს. შესაბამისად, ეხებიან ერთიდაიმავე მოვლენებსა და პიროვნებებს. პრობლემა ისაა, რომ არცთუ იშვიათად მათ მიერ მონვდილი ინფორმაცია განსხვავებულია, ზოგჯერ დიამეტრალურად საპირისპიროც კი. ყოველ შემთხვევაში არცთუ იშვიათად ამგვარი მონაცემები ჩანს, როგორც დიამეტრალურად საპირისპირო.

ნათქვამის საილუსტრაციოდ არაერთი მაგალითი შეგვიძლია, რომ მივიყვანოთ: ცნობები ქართლის სამეფოს დაფუძნების ისტორიის შესახებ (ჩხარტიშვილი 2015/2016: 262-269), მეფე ფარსმან ქველის შესახებ (ჩხარტიშვილი 2009ა), მეფე მირიანის წარმომავლობის შესახებ (ჩხარტიშვილის 2009ბ) და ა.შ.

როცა მკვლევრები ამ ძეგლებს იყენებენ როგორც წყაროებს, ყოველთვის მწვავედ ისმის საკითხი თუ რომელი წყაროს მონაცემებია სწორი. ამის გარკვევა ძალიან რთული ხდება ამ ძეგლების ავტორთა ისტორიოგრაფიულ პრინციპების ზედმიწევნითი ცოდნის, ასევე მათი მეტაისტორიოგრაფიული მოტივაციების გათვალისწინების გარეშე. ქართული ისტორიული აზრის კვლევისათვის ასეთი ფაქტების დადგენა მნიშვნელოვანია. ერთ-ერთია ქართლის ერისმთავარ სტეფანოზ პირველთან დაკავშირებული შემთხვევა, რომლის ანალიზსაც ეძღვნება ეს გამოკვლევა.

დასახული მიზნის განსახორციელებლად თავიდან მე ზოგადად დავახასიათებ „მოქცევაჲ ქართლისაჲს“ და „ქართლის ცხოვრებას“, მერე შევეცდები მათში დაფიქსირებული სტეფანოზ პირველის პორტრეტების რეპრეზენტირებას. ბოლოს კი წარმოვადგენ მოპოვებული მასალის ანალიზს.

მაგრამ მანამდე მოკლე განმარტება ორ საკითხთან დაკავშირებით:

ა) სტეფანოზ პირველი, რომელსაც ეძღვნება ეს გამოკვლევა, როგორც ცნობილია, იყო ქართლის რიგით მეორე ერისმთავარი. მან ტახტი დაიკავა მისი მამის გუარამის შემდეგ. ის ზეობდა VII საუკუნის 20-იან 30-იან წლებში. ეს დათარიღება რამდენადმე განსხვავდება დღეს ქართულ ისტორიოგრაფიაში გავრცელებული დათარიღებისაგან. მაგრამ ჩემ მიერ ჩატარებული კვლევის შედეგად² მე სრულიად დარწმუნებული ვარ მის სისწორეში.

ბ) ქართლის სამეფოს დაფუძნების დროიდან ანუ ძვ.წ. IV საუკუნიდან ერისთავები იყვნენ ქართველ მეფეთა მოხელეები – რეგონალური მმართველები. მათ თავიანთი სამსახურის სანაცვლოდ ეძლეოდათ მიწები ანუ ეს მიწები არ იყო სამუდამო მფლობელობაში. VI საუკუნის მეორე ნახევარში ქართლის ცენტრალური ხელისუფლება გაუქმდა მეფე ბაკურის დროს.³ ცოტა მოგვიანებით ცენტრალური ხელისუფლება აღდგა, მაგრამ არა მეფობის, არამედ ერისმთავრობის სახით. ერისმთავრები მეფეებთან შედარებით ნაკლები ძალის მქონენი იყვნენ. საშინაო საქმეებში

ნაკლები ძალმოსილება ჩანს თუნდაც იმ ფაქტში, რომ მათ არ შეეძლოთ შეეცვალათ ერისთავები თავიანთი სურვილისამებრ. ერისმთავრებს ბიზანტიელები აჯილდოვებდნენ ბიზანტიური ტიტულებით. ზოგჯერ საიმპერატორო კარის ტიტულებს უწყალობებდნენ ერისმთავართა ოჯახის წევრებსაც. ეს ფაქტიც მიუთითებს, რომ ერისმთავართა ძალაუფლება უფრო შეზღუდული იყო, ვიდრე თვითმპყრობელი მეფეებისა. საერთაშორისო არენაზე ფაქტობრივ ისინი მოქმედებდნენ როგორც ნახევრად დამოუკიდებელი მმართველები.

ამ მოკლე განმარტების შემდეგ დავუბრუნდეთ აღნიშნულ ძეგლებს.

„მოქცევაჲ ქართლისაჲ“ და „ქართლის ცხოვრება“ ერთმანეთისაგან ძალიან განსხვავებული ძეგლებია, პირველი არსებითად ერთიანი თხზულებაა, თუმც განირჩევა მისი შემადგენელი ნაწილები, მეორე კი არის ისტორიოგრაფიულ თხზულებათა კრებული. დროის პერიოდი, რომელსაც მოიცავს „ქართლის ცხოვრება“ უფრო ფართოა, ვიდრე „მოქცევაჲ ქართლისაჲ“. პერიოდი, რომელსაც ორივე შეეხება არის ძვ. წ. IV - ახ.წ. IX სს. რა თქმა უნდა, მოლოდინი ისეთია, რომ ამ მონაკვეთში მათ ექნებათ საკმაოდ მსგავსი ინფორმაცია.

მართლაც, ეს მოლოდინი გარკვეულად მართლდება, თუმც ზოგ შემთხვევაში, როგორც უკვე აღვნიშნე, ცნობები განსხვავებულია. და, ესეც ითქვა, ცნობები ურთიერთგამორიცხავია. ამიტომ ისტორიული რეპრეზენტაციისას მკვლევრები იძულებულნი არიან ორივე წყაროს ცნობებით კი არ ისარგებლონ, არამედ არჩევანი გააკეთონ მათ მონაცემთა შორის. ამგვარი არჩევანი იძულებითია. ის გამოკვლევის დოკუმენტურ ბაზას ამცირებს, შესაბამისად, არგუმენტებსაც მნიშვნელოვნად უკარგავს ძალას.

უნდა შევნიშნო, რომ ჩემი დაკვირვებით, უმეტესობა მკვლევრებისა თავიანთ ძიებებს „ქართლის ცხოვრების“ მონაცემებზე აფუძნებს.

მონაცემები, რომელსაც მე მინდა შევეხო ამ გამოკვლევაში ამგვარად „პრობლემატური“ (ანუ დიამეტრალურად საპირისპირო ინფორმაციის შემცველი) ცნობების რიცხვს განეკუთვნება. მხედველობაში მაქვს სტეფანოზ პირველის ორი სიტყვიერი პორტრეტი, რომელიც წარმოდგენილია დასახელებულ ისტორიოგრაფიულ ძეგლებში:

„მოქცევაჲ ქართლისაჲს“ მიხედვით სტეფანოზი იყო დიდი მოღვაწე, მორწმუნე, ქვეყნის მთავარი ტაძრის – ჯვრის ეკლესიის – მამულებელი. „ქართლის ცხოვრების“ მიხედვით კი სტეფანოზი იყო ურწმუნო, მისი ინიციატივით არცერთი ეკლესია არ აშენებულა, არც უკვე აშენებულებისათვის მიუმატებია ამ ხელისუფალს რამე. ბიზანტიელთა და სპარსელთა 602–628 წლების ომში მას არაქრისტიანი სპარსელების მხარე ეკავა და დაიღუპა ამ ომის მიმდინარეობისას ერთ-ერთ ბრძოლაში.

აღნიშნულმა ომმა დასაწყისიდანვე დიდი გავლენა მოახდინა ქართლის პოლიტიკურ ცხოვრებაზე. მაგრამ ბიზანტიისა და სპარსეთის დაპირისპირების კულმინაციურ მომენტში ეს გავლენა ნამდვილად დრამატული აღმოჩნდა. დაპირისპირების ამ ეტაპზე, ბიზანტიის იმპერატორმა ჰერაკლემ, სპარსელებთან გენერალური ბრძოლის გამართვამდე გადაწყვიტა, მტრისთვის თავდაპირველად სამხრეთ კავკასიიდან შეეტია. ამდენად, საომარი მოქმედებები წარიმართა ქართული სახელმწიფოს ტერიტორიაზე.⁴ იმპერატორმა თავის მოკავშირე ხაზარებთან ერთად პირადი მონაწილეობით შემოართყა ალყა თბილისს, რომელსაც იცავდა სპარსელთა გარნიზონი. ამ უკანასკნელ ფაქტს ადგილი ჰქონდა 626–628 წლებს შორის პერიოდში, სავარაუდოდ, 627 წელს. როგორც მე უკვე აღვნიშნე, „ქართლის ცხოვრების“ მიხედვით სტეფანოზი იმყოფებოდა ალყაშემორტყმულ ქალაქში და თავისი წვლილი შეჰქონდა ქალაქის დაცვის ოპერაციაში. 627 წელს ერთ-ერთი ასეთი სამხედრო ოპერაციის დროს ის მოკლულ იქნა. შესაბამისი ქრონოლოგია, ისევე როგორც ინფორმაცია სტეფანოზის მკვლელობის შესახებ ძალიან განსხვავებულია იმისაგან, რასაც გვამცნობს „მოქცევაჲ ქართლისაჲ“. ეს წყარო ხაზგასმით მიუთითებს, რომ სტეფანოზ პირველი კვლავ ტახტზე იჯდა, მაშინაც კი, როცა ჰერაკლე მეორედ შემოვიდა საქართველოში ანუ VII საუკუნის 30–იანი წლების შუა ხანებში.⁵

სრულიად აშკარაა, რომ ერთდროულად ორივე წყაროს ამგვარად განსხვავებული მონაცემები (ინტერპრეტაციები და, რაც მთავარია, ფაქტები) არ შეიძლება სინამდვილეს შეესაბამებოდეს.⁶

მაგრამ როგორ გავარკვიოთ, რომელი წყაროა სანდო? ამის ცოდნა, ცხადია, მნიშვნელოვანია ისტორიული რეპრეზენტაციისათვის, მაგრამ ამაზე არანაკლებ მნიშვნელოვანია იმის დადგენა თუ რატომ არის ამ წყაროებში წარმოდგენილი სტეფანოზ ერისმთავრის ცხოვრების უმთავრესი ფაქტები ასე განსხვავებულიად.

ქვემოთ მე წყაროთა მონაცემებს დეტალურად გავაანალიზებ, რათა ვუპასუხო ზემოთ დასმულ და, აგრეთვე, ზოგ სხვა კითხვას.

ამ პერიოდის ქართლის სამეფოს ისტორიისადმი ინტერესი გამიჩნდა მრავალი წლის წინ. არსებულ განსხვავებათა კვლევა ამ ორ ძეგლში სხვადასხვა საკითხის გარშემო ასევე იყო ჩემი მუდმივი ინტერესის საგანი (ჩხარტიშვილი 2015/2016: 162-169); (ჩხარტიშვილი 2009ა: 17-51). ამგვარად, ამ გამოკვლევაში წარმოდგენილი ზოგი დასკვნა მომდინარეობს ჩემი ადრე გაკეთებული დაკვირვებებისაგან. ამიტომ მათი ერთი ნაწილი არ არის თვისებრივად ახალი, თუმცა აქ წარმოდგენილი დისკურსი შევსებულია სრულიად ახალი აქცენტებით, ხოლო შედეგები გამდიდრებულია ახლად დადგენილი ფაქტებით.

მთავარი წყაროები და სტეფანოზ პირველის პორტრეტების ავტორები

გამოკვლევის ამ მონაკვეთში მე წარმოვადგენ ძირითადი წყაროების ზოგად დახასიათებას. როგორც უკვე ვთქვი, ესენია „მოქცევაჲ ქართლისაჲ“ და „ქართლის ცხოვრება“. სპეციალური გამოკვლევების რაოდენობა, რომლებიც მათ ეძღვნება ძალიან დიდია. მაგრამ მათ შორის თვალსაჩინო განსხვავებაა შედეგების მიხედვით. არაერთგვაროვნად წარმოდგენიან მკვლევრებს ამ თხზულებათა აგებულება, შემადგენლობა, ავტორები, შექმნის თარიღი და ისტორია. არცერთ ამ საკითხთან დაკავშირებით არ არსებობს საყოველთაოდ მიღებული ერთი თვალსაზრისი.

„ქართლის ცხოვრების“ დახასიათებისას მკვლევრები ხშირად მიმართავენ მეცნიერული ქართველოლოგიის ერთ-ერთი დამფუძნებლის – ივანე ჯავახიშვილის – ნაშრომებს. ფაქტობრივად, „ქართლის ცხოვრების“ ტექსტის ყველა არსებული პუბლიკაცია თუ თარგმანი ჯავახიშვილისეული სქემის გათვალისწინებით არის გაკეთებული. თუმცა ყველა მკვლევარი, გამომცემელი თუ მთარგმნელი კარგად აცნობერებს, რომ უმეტეს შემთხვევაში ეს შეხედულებები მოძველდა. მიუხედავად ამისა, ი. ჯავახიშვილის მიერ შემოთავაზებულ სქემას კვლავ იყენებენ და ამას აკეთებენ არა იმიტომ, რომ ის კარგად არის დასაბუთებული, არამედ იმიტომ რომ ის მაინც ყველაზე მეტად შეთანხმებულია, უფრო ზუსტად, პირობითად მიღებულია.

ვიღებ რა მხედველობაში პრობლემის კვლევის ამ თავისებურებას, აღნიშნული ძეგლების დახასიათებისათვის მე წარმოვადგენ ჩემს თვალსაზრისებს სათანადო დასაბუთებით და დამონებებით ჩემს სპეციალურ გამოკვლევებზე. ამ საკითხებზე სხვა მკვლევრების თვალსაზრისთა კრიტიკული განხილვის გარეშე. საქმე ისაა, როგორც ითქვა, თვალსაზრისები ძალიან ბევრია, ამასთან არცერთი არ ცდება ჰიპოთეზის ფარგლებს, არსებითად ვარაუდებია მხოლოდ; და ამ მიზეზით ისინი ნაკლებად ანგარიშგასაწევი არიან, ყოველ შემთხვევაში, ჩემს შეხედულებებზე მეტად ანგარიშგასაწევი ნამდვილად არა.

„მოქცევაჲ ქართლისაჲ“.

ეს ძეგლი შემოგვრჩა ოთხი ხელნაწერით. მე დავახასიათებ წარმოსახვით პროტოგრაფს ამ შემორჩენილ ტექსტებზე დაყრდნობით.

„მოქცევაჲ ქართლისაჲ“ აქვს სპეციფიკური კომპოზიცია. ის შედგება ისტორიული ქრონიკისა და ქართველთა განმანათლებელი ქალის – წმიდა ნინოს – „ცხოვრების“ ორი რედაქციისაგან. მოკლე რედაქცია ჩართულია ქრონიკაში ქრონოლოგიურად შესაბამის ადგილას ანუ მეფე მირიანის ზეობის კონტექსტში. მეორე ანუ ვრცელი რედაქცია, რომელიც მოკლეზე ბევრად დიდია და რომელსაც აქვს ქართველთა განმანათლებლის უახლოეს თანამდევანეთა მოგონებების კრებულის ფორმა (ეტყობა, ეს არაა ლიტერატურული ხერხი, არამედ რეალურად თვითმხილველთა მოგონებებია), ქრონიკას ერთვის ბოლოში. სწორედ ეს არის „ცხოვრების“ არქეტიპული ვარიანტი, რომელიც შეიქმნა ქართლის

მოქცევის შემდგომ უახლოეს პერიოდში, IV საუკუნის შუა ხანებში. ეს რედაქცია დამოუკიდებლად არ შემოგვრჩა. ახლა ის არსებობს მხოლოდ, როგორც „მოქცევა ქართლისაჲს“ შემადგენელი ნაწილი.

რაც შეეხება ქრონიკას: ის წარმოგვიდგენს ქართლის ისტორიის ძვ.წ. IV ს. – ახ.წ. IX ს. პერიოდს. ბევრ შემთხვევაში მის ინფორმაციებს საერო და სასულიერო უმაღლესი იერარქების, კერპების აღმართვის, ეკლესიათა მშენებლობის, არხების გაყვანის შესახებ მოკლე შენიშვნების სახე აქვს, თუმც ზოგჯერ ინფორმაცია გაცილებით ვრცელია. მიუხედავად ამისა, აშკარაა, რომ ქრონიკა და წმ. ნინოს „ცხოვრების“ მცირე რედაქცია, რომელიც, როგორც ითქვა, ქრონიკაშია ჩართული, შემოკლებულია უფრო ვრცელი დედნიდან.

კვლევის შედეგად დგინდება, რომ „მოქცევა ქართლისაჲს“ სამივე შემადგენელი ნაწილი ერთი და იმავე ავტორს არ განეკუთვნება. ისინი მათი შექმნის შემდეგ ერთი რედაქტორის (რედაქციის ავტორის) მიერ ჩანს დაკავშირებული ერთ თხზულებაში. ამ გაერთიანებისას, ტექსტების შემოკლებას ჰქონდა თავისი მნიშვნელობა: რედაქტორს (რედაქციის ავტორს) სურდა, რომ ქართველთა ცხოვრებაში სრულიად განსაკუთრებული ფაქტი ანუ ქრისტიანობაზე მოქცევა წარმოედგინა სხვა ფაქტების კონტექსტში: ამას ემსახურებოდა ქრონიკა მასში ჩართული წმ. ნინოს „ცხოვრების“ მოკლე რედაქციით. სხვადასხვა მოვლენის ერთმანეთთან კავშირში წარმოდგენა, ჩანს, რომ ერთგვარი ისტორიოგრაფიული მოთხოვნაც იყო.⁷ ამავე დროს რედაქტორის მიზანი ყოფილა წარმოედგინა ამ მოვლენის დეტალური აღწერაც. ინფორმაციის სრულად მიწოდებაც ისტორიოგრაფიული მოთხოვნის დაკმაყოფილება ჩანს.

დრო, როცა „მოქცევა ქართლისაჲს“ ანონიმი რედაქტორ–შემდგენელი ცხოვრობდა, არის V საუკუნის მეორე ნახევარი. ამ ძეგლის შექმნა, ჩანს, იყო დიდი ქართველი მეფის ვახტანგ გორგასალის ინიციატივა, რომლის ფუნდამენტურ რეფორმებს საეკლესიო სფეროში უნდა გაეჩინა მოთხოვნილება ისეთ თხზულებისზე, რომელიც ეძღვნებოდა ქართული ეკლესიის საწყისების ისტორიას. ასეთია ლოგიკური არგუმენტი. მაგრამ ამ ლოგიკური მოცემულობის გარდა არსებობს აგრეთვე ზოგი კონკრეტული ცნობა და, აგრეთვე, დადგენილი ისტორიული ფაქტები, რომლებიც გვიჩვენებს, რომ „მოქცევა ქართლისაჲს“ არქეტიპული რედაქცია უნდა შექმნილიყო სწორედ მითითებულ პერიოდში. მოგვიანებით ძეგლმა განიცადა ცვლილებები. სულ მცირე ორი შემდგომი რედაქტირების კვალი თვალსაჩინოა: ტექსტი, ჩანს, ივსებოდა რედაქტორების ცხოვრების პერიოდის კვალობაზე; პირველი გავრცობისას თხრობა მოიყვანეს VII საუკუნის შუა ხანებამდე, მომდევნო გავრცობისას – IX საუკუნემდე. VII საუკუნეში განხორციელებული რედაქტირება ჩანს, რომ იყო უფრო ყოვლისმომცველი. ის გაკეთებულა ქრონიკის სტილის გათვალისწინებით. აქ იგულისხმება შემდეგი: ვახტანგ გორგასალის შემდგომდროინდელი ქრონიკის ტექსტი მისდევს ქრონიკის დასაწყისი ნაწილის შედგენის პრინციპს, ანუ მოკლე შენიშვნების სახით წარმოადგენს ინფორმაციას ქართლის უზენაეს საერო და სასულიერო იერარქებზე. აი, VII საუკუნის ორმოციანი წლებიდან IX საუკუნის ჩათვლით პერიოდის აღმწერ მონაკვეთში კი უკვე ფაქტობრივ თხრობა აღარაა, არამედ იერარქების სიაა უბრალოდ მოცემული. ისიც საერო იერარქთა ცალკე და სასულიერო იერარქთა ცალკე. ანუ მკითხველზეა მინდობილი იმის გარკვევა თუ რომელი საერო მმართველის დროს რომელი სასულიერო იერარქი ზეობდა. თავად IX საუკუნის რედაქტორმა, ჩანს, ეს შესატყვისობანი უკვე აღარ იცოდა.⁸

ამ ზოგადი დახასიათების შემდგომ უნდა მივმართოთ ქრონიკის ტექსტის ჩვენი გამოკვლევისათვის საინტერესო მონაკვეთს. ესაა მონაკვეთი ვახტანგ გორგასალიდან ვიდრე სტეფანოზ მეორემდე, რომელიც მიმატებულია VII საუკუნის შუა ხანებში. ანუ გამოდის, რომ ტექსტის რედაქტირება უკავშირდება ქართლის ერისმთავარ სტეფანოზ მეორის ზეობის ხანას. სტეფანოზ მეორის ეპოქაში მიმატებულ ქრონიკის ტექსტში არის ინფორმაცია ამჯერად ჩვენთვის საინტერესო პიროვნებაზე ანუ ქართლის ერისმთავარ სტეფანოზ პირველზე. ამგვარად სტეფანოზ პირველის განსახილველი პორტრეტის შექმნის დროა სტეფანოზ მეორის ზეობის ხანა – VII საუკუნის შუა ხანები.

მაგრამ ვიდრე ვიტყოდეთ იმის შესახებ თუ როგორ არის ტექსტში წარმოდგენილი სტეფანოზ პირველი, ვთქვათ სტეფანოზ მეორის შესახებ. ამით გარკვეულად მაინც დავახასიათებთ იმ ეპოქას და იმ დამოკიდებულებებს, რომელიც არსებობდა სტეფანოზ პირველის შესახებ იმ კონკრეტულ დროს ანუ VII საუკუნის მეორე ნახევარში.

„მოქცევაჲ ქართლისაჲ“ გვანდის მოკლე, მაგრამ ძალიან მნიშვნელოვან ინფორმაციას სტეფანოზ მეორის შესახებ: „და მისა შემდგომად ერის-თვობდა სტეფანოზ, ძჳ მისი და ამან განიშორა ჭუარისა ეკლესიაჲ და დადგა კრებაჲ ჭუარს ჭუარობასა ერთ თთუე. და ტფილისს დაჯდა სტეფანოზ, და კათალიკოზი იყო სამოველ. და მისა ზე-ვე -- ევრონ“ (აბულაძე 1963: 97).

„ქართლის ცხოვრებაჲ“ საინტერესო ცნობებს გვანდის სტეფანოზ მეორის შესახებ:

მოკუდა ადარნასე და დადგა მის წილ ძე მისი სტეფანოზ. ესე სტეფანოზ იყო უმეტეს ყოველთა ქართლისა მეფეთა და მთავართა მორწმუნე, განმწმედელი სჯულისაჲ და მაშენებელი ეკლესიათაჲ. და მან მოადგნა ზღუდენი ეკლესიასა ჭუარისა პატიოსნისასა და აღაშენნა დარბაზნი და დაუნესა ყოველთა პარასკევთა კრებაჲ. და მუნ შეკრბიან ყოველნი ეპისკოპოსნი და მღდელნი მის არისანი კათალიკოზსა თანა, წინაშე პატიოსნისა ჭუარისა ადიდიან პარასკევი, ვითარცა დიდი პარასკევი, ხოლო საკათალიკოზოსა არიან ყოველთა ხუთშაბათთა და ადიდიან წმიდაჲ სიონი, ვითარცა დიდსა ხუთშაბათსა საიდუმლოსა თანა ორცითა და სისხლითა ქრისტესითა. ხოლო მცხეთას საეპისკოპოსოსა არნ კრებაჲ ყოველთა სამშაბათთა და წინებდა პირველმონაშისა სტეფანესი და ყოველთა მონაშეთაჲ, და დიდისა მისგან ძლიერებისა სპარსთაჲსა რომელ წამებულ იყვნეს, აბიბოს ნეკრესელ ეპისკოპოსისაჲ, რომელმან მოაქციინა უმრავლესნი მთელნი არაგუსა აღმოსავლეთნი, ხოლო პატიოსანი გუამი მისი დადგეს მცხეთას, საეპისკოპოსოსა, სამარხავსა ეპისკოპოსთასა. და დღესასწაულსა უფროჲს ყოველთა დღესასწაულთასა შეკრბიან და ადიდებდიან ღმერთსა (მეტრეველი 2008: 232).

როგორც მკითხველი შენიშნავდა, სტეფანოზ მეორემ განახორციელა რამდენიმე მნიშვნელოვანი საეკლესიო ღონისძიება.⁹ აქედან გამომდინარე, სულაც არაა მოულოდნელი, რომ მის ინიციატივას უკავშირდებოდეს „მოქცევაჲ ქართლისაჲ“ ისტორიული ქრონიკის შევსებაჲ ანუ ამ თხზულების რედაქტირება, რომელიც თხრობის მის დრომდე მოყვანას გულისხმობს.

ანუ იმის თქმა მინდა, რომ გარკვეული პირობითობით შეგვიძლია ვთქვათ, რომ „მოქცევაჲ ქართლისაჲ“ ისტორიულ ქრონიკაში წარმოდგენილი სტეფანოზ პირველის პორტრეტის ავტორი არის სტეფანოზ მეორე. რა თქმა უნდა, აქ არ იგულისხმება, რომ სტეფანოზ მეორე თავად წერდა სტეფანოზ პირველის შესახებ ტექსტის მონაკვეთს. აქ იგულისხმება ის, რომ სტეფანოზ პირველის პორტრეტი ვერ შეიქმნებოდა სტეფანოზ მეორის დასტურის გარეშე.

ამგვარად, ჩვენ ვიცით, „მოქცევაჲ ქართლისაჲში“ წარმოდგენილი სტეფანოზ პირველის პორტრეტის შექმნის დრო და პირობითად მისი ავტორიც (დამკვეთი, შეიძლება ასეც ვთქვათ): ესაა VII საუკუნის შუა ხანები მოღვაწე ერისმთავარი სტეფანოზ მეორე. ამ უკანასკნელმა საკუთარი მამა ანუ-ადარნერსე ერისმთავარი შეცვალა ტახტზე. სტეფანოზ პირველი კი ზეობდა ადარნერსეზე უწინარეს VII საუკუნის 20-30-იან წლებში.¹⁰

ამგვარად, სტეფანოზ პირველის ზემოთ წარმოდგენილი პორტრეტი, შეიძლება ითქვას, რომ მისი თანამედროვის შექმნილია. დროითი მანძილი ფაქტსა და რეპრეზენტაციას შორის თითქმის არ არსებობს.

„ქართლის ცხოვრება“

ახლა ძალიან მოკლედ, მხოლოდ ჩვენთვის ამჯერად საინტერესო ფაქტებზე აქცენტით დავახასიათოთ ჩვენი გამოკვლევის მეორე მთავარი წყარო ანუ „ქართლის ცხოვრება“.

როგორც უკვე ითქვა, ესაა საისტორიო მწერლობის ნიმუშების კრებული. სხვადასხვა ხელნაწერში ამ კრებულის შემადგენელი ნაშრომები ერთიდაიგივე არაა. როგორც ჩანს, შეიქმნის შემდგომ ეს კრებული, მერე თანდათანობით ივსებოდა. ზოგი მკვლევარი დამაჯერებლად ამტკიცებს, რომ ამ კრებულის პროტორედაქცია შეიქმნა XII საუკუნეში. მისი შექმნა დიდი ქართველი მეფის დავით აღმაშენებლის (1089-1125) ინიციატივა იყო (კიკნაძე 1980). პროტორედაქცია სწორედ დავითისადმი მიძღვნილი თხზულებით მთავრდებოდა.

ახლა შევეცდები აღვწერო ეს ძეგლიც, მაგრამ ხაზი უნდა გავუსვა კიდევ ერთხელ: მე ჩემს თვალსაზრისებს წარმოვადგენ სხვა თვალსაზრისების კრიტიკის გარეშე. მე რომ მივყვე ჩემგან განსხვავებული შეხედულებების კრიტიკას, ეს სათქმელს ძალიან დაგვაშორებს, ამავე დროს

მათზე შეჩერება არ ღირს იმიტომაც, რომ ეს შეხედულებები მხოლოდ ვარაუდებია და არა მყარად დასაბუთებული დასკვნები. ანუ მათ ჩემს შეხედულებასთან შედარებით რაიმე უპირატესობა არ აქვთ. ამიტომ ქვემოთ წარმოდგენილი „ქართლის ცხოვრების“ აღწერა, ეს ჩემი ხედვაა.

„ქართლის ცხოვრება“ XI საუკუნის ავტორის – ლეონტი მროველის – სამი თხზულებით იხსნება. ესენია: ქართველ მეფეთა „ცხოვრება“, „წმ. ნინოს მიერ ქართლის მოქცევა“ ანუ წმ. ნინოს „ცხოვრების“ ლეონტისეული რედაქცია და „წმ. არჩილის წამება“. ლეონტის ავტორობის შესახებ ვიტყობთ შენიშვნიდან, რომელიც მოცემულია მანამდე, ვიდრე დაიწყებოდეს წმ. არჩილის „ცხოვრება“: „ესე არჩილის წამება, და მეფეთა ცხოვრება, და ნინოს მიერ ქართლის მოქცევა ლეონტი მროველმან აღწერა“ (ყაუხჩიშვილი 1955: 244).¹¹

წმ. ნინოს „ცხოვრება“ არსებობდა ლეონტი მროველის მოღვაწეობის დრომდე. ამის შესახებ ჩვენ ვიცით „მოქცევაჲ ქართლისაჲს“ საშუალებით, რომელიც, როგორც უკვე აღვნიშნე, შეიცავს წმ. ნინოს „ცხოვრების“ ორ რედაქციას. ლეონტი მროველმა ეს ორი რედაქცია გააერთიანა ერთ ტექსტში და მიიღო ახალი რედაქცია.¹² ამგვარად, ლეონტის წვლილი წმ. ნინოს „ცხოვრების“ ციკლთან დაკავშირებით უნდა შეფასდეს არა როგორც ავტორობა (ახალი ნაწარმოების შექმნა), არამედ რედაქტორობა (არსებული რედაქციების შერწყმით ახალი ვარიანტის მიღება). სიტყვა „აღწერა“, რომელიც ზემოთ მოყვანილ მინაწერში არის მოცემული, ორი მნიშვნელობით გამოიყენებოდა: პირველად დაწერის, აგრეთვე მეორედ დაწერის ანუ თავდაპირველი რედაქციის რედაქტირების აზრით.

წმ. არჩილის „წამებასთან“ ლეონტის დამოკიდებულების შესახებ ჩვენ გვამცნობს სხვა შენიშვნა, რომელიც მოცემულია უკვე ამ ტექსტის დამთავრების შემდეგ. როგორც ითქვა, პირველი შენიშვნა გაკეთებულია წმ. არჩილის „წამების“ დაწყებამდე, მეორე შენიშვნა არსებითად პირველი შენიშვნის გაგრძელებას წარმოადგენს¹³ და გვამცნობს ლეონტი მროველის მიერ ზემოთ ჩამოთვლილი ნაწარმოებების შექმნის ისტორიას. ფაქტობრივად ესაა განმარტება თუ ყოველ კონკრეტულ შემთხვევაში როგორ უნდა გვესმოდეს ლეონტის დამსახურება მის მიერ მითითებულ ამა თუ იმ თხზულებასთან მიმართებაში: „წიგნი ესე წამებისა მისისა იპოვა ესრეთ სულ მცირედ აღწერილი, რომელი ჟამთა შლილობითა ჯერისაებრ ვერვის აღწერა“ (ყაუხჩიშვილი 1955: 248).¹⁴

ორივე ეს შენიშვნა ავტორისული ჩანს. იმდენად შინაარსობრივ დახასიათებას ეხება საქმე, რომ შეუძლებელია უბრალოდ გადამწერისეული იყოს. ეს შენიშვნა გვამცნობს, რომ წმ. არჩილის „წამება“ არსებობდა ლეონტი მროველამდე. როგორი იყო ეს თავდაპირველი ტექსტი? მინაწერში ამ კითხვაზე ცალსახა პასუხია გაცემული: ძალიან მოკლე ყოფილა და ამის გამო შენიშვნის ავტორი მას არასათანადოდ აღწერილად მიიჩნევდა. წმ. არჩილის ღვაწლისადმი მიძღვნილი ასეთი შეუსაბამო ტექსტის არსებობის მიზეზად ლეონტიმდე არსებული მძიმე პოლიტიკური („ჟამთა შლილობა“) ვითარებაა დასახელებული. ეს მოკლე და არასათანადოდ აღწერილი „წამება“ გადაუმუშავებია ლეონტი მროველს. ანუ ამ შემთხვევაშიც ლეონტი წარმოგვიდგება როგორც რედაქტორი. წმ. არჩილის „წამების“ თავდაპირველი ტექსტისაგან მან შექმნა ახალი (უფრო ვრცელი და სათანადო ანუ წმ. არჩილის საკადრისი) თხზულება ანუ წმ. არჩილის „წამების“ ახალი რედაქცია. ჰაგიოგრაფიული სტერეოტიპებით აუცილებელი პასაჟები ტექსტში ლეონტის შეტანილი ჩანს. ანუ მშრალი ცნობების შემცველი მოთხრობა, სავარაუდოდ მან აქცია ჰაგიოგრაფიულ ტექსტად.

იგივე შენიშვნა გვამცნობს ლეონტი მროველის მესამე (და ყველაზე მთავარი) თხზულების ანუ ქართველ მეფეთა „ცხოვრების“ შესახებაც. შენიშვნის ამ მონაკვეთით მოგვეწოდება ინფორმაცია ლეონტი მროველის წყაროებზე და, შესაბამისად, წინამოდერნული ქართული ისტორიოგრაფიის განვითარების შესახებაც. ირკვევა, რომ ქართველთა ეთნოგენეზის პერიოდიდან ვახტანგ გორგასლამდე პერიოდის აღმწერი ერთიანი თხზულება არ არსებობდა. ამიტომ ლეონტი მროველი დაყრდნობია სხვადასხვა დროს შედგენილ თხზულებებს როგორც წყაროებს. ამის მერე ანუ ვახტანგიდან ვიდრე არჩილამდე (ეს უკანასკნელი ზეობდა VII საუკუნის მეორე ნახევრიდან VIII საუკუნის პირველ ათწლეულებამდე)¹⁵ ლეონტი უკვე ეყრდნობა ერთადერთ ავტორს. ეს ავტორი ჯუანშერ ჯუანშერიანია. როგორც პირველი მონაკვეთი შეუვსია ლეონტი მროველს ჰაგიოგრაფიული თხზულებით (წმ. ნინოს „ცხოვრებით“), ეს მომდევნო მონაკვეთიც გაუმდიდრებია ჰაგიოგრაფიული

თხზულებით. ეს თხზულება ზემოთ უკვე ნახსენები წმ. არჩილის „წამებაა“.

წიგნი ესე წამებისა მისისა იპოვა ესრეთ სულ მცირედ აღწერილი, რომელი ჟამთა შლილობითა ჯერისაებლ ვერვის აღწერა. ხოლო წიგნი ესე ქართველთა ცხოვრებისა ვიდრე ვახტანგისამდე აღიწერებოდა ჟამითი-ჟამად. ხოლო ვახტანგ მეფისითგანვიდრე აქამომდე აღწერა ჯუანშერ ჯუანშერიანმან, ძმისწულის ქმარმან წმიდისა არჩილისამან, ნათესავმან რევისმნან, მირიანის ძისამან. `მიერთგან შემდგომთა მომავალთა ნათესავთა აღწერონ ვითარცა იხილონ და წინამდებარემან ჟამმან უწყებად მოსცეს გონებასა მათსა ღმრთივ განბრძნობილსა“ (ყაუხჩიშვილი 1955: 248).¹⁶

ჯუანშერ ჯუანშერიანი ყოფილა წმ. არჩილის – არჩილ მეფის თანამედროვე და მისი ერთ-ერთი ერისთავთაგანი. ლეონტი ციტირებს ჯუანშერის თხზულების ბოლო ფრაზას, რომელიც ფაქტობრივად მოწოდებას წარმოადგენს მომავალი ისტორიკოსებისათვის, რომ მისი შრომა მათ გააგრძელონ, აღწერონ ისე, როგორც ამას მათ მათივე ეპოქა დაანახვებს. მისმა ნაწერმა კი ამ მომავალ ისტორიკოსებს, მათ, რომელთა გონება ღვთის მიერ იქნება ინსპირირებული, შეუქმნის შესაბამის საფუძველს. ლეონტის მოჰყავს ამონარიდი ჯუანშერის თხზულებიდან, ამ თხზულების შემაჯამებელი ფრაზა, უფრო სწორად ანდერძი, აშკარად იმიტომ, რომ ჯუანშერის მიერ მოხსენიებულ მომავლის ისტორიკოსად ანუ ჯუანშერ ჯუანშერიანის ანდერძის ადრესატად საკუთარი თავი მიუჩნევია. ამას ლეონტი მროველი თავის მკითხველსაც განუმარტავს. ეს კი აშკარად იმისათვის სჭირდება, რომ გვაჩვენოს თუ საიდან იწყება ის ეპოქა, რომლის პირველადმწერი თვითონაა. ეს ფაქტობრივად ის ტექსტია, რომელიც (პირობითად) იწოდება „მატიანე ქართლისად“. ზემოთ მოყვანილი მეორე მინაწერიდან ამ ბოლო ფრაზას ამგვარად ჩემს გარდა არცერთი მკვლევარი არ განმარტავს. უბრალოდ ეს მომენტი მკვლევართათვის შეუმჩნეველია. არადა, სავსებით გასაგები და იოლად განსამარტავი ადგილია. მომავალი ისტორიკოსებისადმი მიმართვას ხშირად ვხდებით სხვა ძველ ისტორიკოსებთანაც.¹⁷ აღნიშნულის გაუთვალისწინებლობა კი ძალიან მნიშვნელოვანი ინფორმაციის უგულებელყოფას იწვევს.

აღნიშნული მინაწერების ანალიზით ირკვევა, რომ ჯუანშერ ჯუანშერიანი „ქართლის ცხოვრების“ ერთ-ერთი თხზულების ავტორი კი არ ყოფილა, როგორც აქამდე ეგონათ, არამედ ლეონტის მიერ გამოყენებული ერთ-ერთი წყაროს ავტორი, ხოლო ე. წ. „მატიანე ქართლისაში“ წარმოდგენილი ეპოქის პირველადმწერი მემატიანე ლეონტია. აშკარაა, რომ ისტორიკოსი ამ შემთხვევაში ყველაზე კრეატიული არის. დიდი უნდა ყოფილიყო მისი კრეატიულობა ქართველ მეფეთა „ცხოვრების“ დასაწყისი (ვიდრე ვახტანგისამდე) ნაწილის შექმნაშიც. საქმე ისაა, რომ როგორც ითქვა, აქ იგი სხვადასხვა წყაროს იყენებდა და მათ მონაცემებს პირველი აერთიანებდა.

რაც შეეხება წმ. ნინოს „ცხოვრებას“, წმ. არჩილის „წამებას“ და ვახტანგ გორგასლის „ცხოვრებას“, აქ ლეონტი აშკარად ნაკლებ კრეატიული უნდა ყოფილიყო, უფრო სწორად „ნაკლებად ავტორი“, და უფრო რედაქტორი. ჩამოთვლილი სამ მონაკვეთს შორის მაინც ყველაზე „ნაკლებად ავტორი“ უნდა იყოს ლეონტი მროველი ვახტანგიდან არჩილამდე მონაკვეთის აღწერისას. რადგან ამ შემთხვევაში ის ერთადერთ წყაროს, ჯუანშერ ჯუანშერიანის თხზულებას მიჰყვებოდა. ანუ სხვადასხვა წყაროდან კი არ კრებდა და თავად კი არ აკავშირებდა, არამედ ერთადერთ წყაროს იყენებდა, მას მისდევდა. ამიტომ ყველაზე ნაკლებად უნდა იგრძნობოდეს ამ მონაკვეთში ლეონტის, როგორც რედაქტორის, ჩარევაც. შესაბამისად შეგვიძლია ამ მონაკვეთს ვუწოდოთ პირობითად მაინც ჯუანშერ ჯუანშერიანისეული ტექსტი, რადგან ლეონტისეული შრე ტექსტში სავარაუდოდ, არაარსებითი ხასიათის უნდა ყოფილიყო.¹⁸

ამ შრის უგულებელყოფით (მისი არაარსებითობის გათვალისწინებით) ჩვენ შეგვიძლია ვთქვათ, რომ „ქართლის ცხოვრებაში“ წარმოდგენილი სტეფანოზ პირველის პორტრეტის ავტორია VIII საუკუნეში მცხოვრები ისტორიკოსი ჯუანშერ ჯუანშერიანი, რომელიც იყო არჩილ მეფის ერთ-ერთი ერისთავი და რომელიც, როგორც ვნახეთ, მეფე მირიანთან ნათესობითაც იწონებდა თავს.

ამგვარად, სტეფანოზ პირველის უარყოფითი პორტრეტი ეკუთვნის VIII საუკუნეში მცხოვრებ პირს, ადამიანს, რომელიც სტეფანოზს პირადად არ იცნობდა (მათ თითქმის ერთი საუკუნე აშორებთ ერთმანეთთან).

წყაროთა დახასიათება ჩვენ საშუალებას გვაძლევს მოვახდინოთ ამ ორი განსხვავებული პორტრეტის ავტორთა იდენტიფიცირება: ერთი პორტრეტი უკავშირდება ქართლის უზენაეს საერო სახელისუფლო წრეებს და, როგორც ვთქვი, შექმნილია VII საუკუნის შუა ხანებში. მეორე პორტრეტი სხვა სოციალური გარემოდან წარმომავლობს. მისი ავტორი არჩილ მეფის ერთ-ერთი ერისთავთაგანი (ის იყო არჩილ მეფის ძმის მირის ქალიშვილის ქმარი). ანუ ეს პორტრეტი ქართული ფეოდალური არისტოკრატის წიაღშია შექმნილი, თითქმის საუკუნის შემდეგ.

დამატებითი ცნობები სტეფანოზ პირველის პორტრეტების ავტორთა შესახებ

მე მკითხველს უკვე მივანოდე ზოგი ცნობა სტეფანოზ მეორის შესახებ: მისი მოღვაწეობა საეკლესიო სფეროში, მისი აბსოლუტურად პოზიტიური დახასიათება როგორც „მოქცევაჲ ქართლსაჲს“, ისე „ქართლის ცხოვრების“ მიერ. მოყვანილი ამონარიდიდან ისიც ცხადი გახდა, რომ სტეფანოზ მეორე იყო ადარნერსე ერისმთავრის მემკვიდრე და ვაჟიშვილი.

მაგრამ ვინ იყო სტეფანოზ მეორის პაპა? „მოქცევაჲ ქართლისაჲ“ არ გვანვდის რაიმე პირდაპირ ინფორმაციას ამ საკითხის შესახებ. ის უბრალოდ მიუთითებს შემდეგს: „ხოლო ჰერაკლე განწმიდა შჯული ქრისტესი და წარვიდა. და ერისთავობდა იგივე დიდი სტეფანოზ, და კათალიკოზი იყო ბართლომე მეორედ. და შემდგომად ერისთავობდა ადრნესე, და მისა ზე სამნი კათალიკოზნი იცვალნეს: იოვანე, ბაბილა, თაბორ“ (აბულაძე 1963: 96).

„ქართლის ცხოვრება“ წარმოგვიდგენს განსხვავებულ სურათს: თბილისის ალყის დროს სტეფანოზ პირველის მკვლელობის შემდეგ, ადარნერსე, მეფე ბაკურის ძე (ეს მეფე ამ წყაროების მიხედვით იყო ის ხელისუფალი, რომლის დროსაც მეფობა გაუქმდა ქართლში და ეს ბაკური იყო ირანის შაჰის ჰორმიზდ მეოთხის თანამედროვე ანუ VI საუკუნის მეორე ნახევარის მოღვაწე) დააყენა ერისმთავრად ჰერაკლე კეისარმა. ამავე წყაროს ცნობით, მამის გარდაცვალების დროისათვის ადარნესე იყო მცირეწლოვანი და ამ მიზეზით მან თავის დროზე ვერ დაიკავა ტახტი. ეს არის განმარტება, რომელსაც გვანვდის ჯუანშერ ჯუანშერიანი. იგივე წყაროს მიხედვით ქართლის პირველი ერისმთავარი გუარამი ასევე ბიზანტიელთა დახმარებით განმტკიცდა ტახტზე, ისიც მიეკუთვნებოდა ხოსროვანთა სამეფო ოჯახს,¹⁹ ოღონდაც იყო ნაკლებად ლეგიტიმური შტოს წარმომადგენელი, ვიდრე მეფე ბაკური, რადგან ქალის ხაზით უკავშირდებოდა სამეფო დინასტიას. ლეგიტიმაციის იგივე ხარისხი გავრცელდებოდა, ცხადია, მის შთამომავლობაზეც. გუარამი პირველი ერისმთავარი იყო, მეორე ერისმთავარი გახლდათ სტეფანოზ პირველი. ამგვარად, ჯუანშერ ჯუანშერიანი ფაქტობრივად იმას გვეუბნება, რომ, როცა სტეფანოზ პირველი მოკლეს, ამ ფაქტის შედეგად სამეფო სახლის ნაკლები ლეგიტიმაციის მქონე შტოს ზეობა შეწყდა. ჯუანშერ ჯუანშერიანის მიხედვით გამოდის, რომ სტეფანოზ პირველი და ადარნერსე პირველი ფაქტობრივად იყვნენ პოლიტიკური მოწინააღმდეგენი: ადარნერსე ბაკურის ძეს ეკუთვნოდა ტახტი, მაგრამ თავის დროზე მან გამეფება ვერ მოახერხა და ამის გამო ზეობდნენ გუარამი და სტეფანოზ პირველი. მაგრამ სტეფანოზ პირველის დაღუპვით ვითარება შეიცვალა და ადარნერსემ დაიკავა ტახტი. ეს „ქართლის ცხოვრებაში“ დაცული ცნობებია.

მაგრამ მოდით დავუბრუნდეთ „მოქცევაჲ ქართლისაჲს“ და მის ცნობებს. როგორც უკვე ვთქვი, აქ არ არის პირდაპირი მითითება იმის შესახებ, რომ სტეფანოზ პირველი და ადარნერსე იყვნენ მამა და შვილი. მაგრამ ლოგიკურია ასე ვიფიქროთ, რადგან ადარნერსე პირველის ძესაც სტეფანოზი ერქვა. ცხადია, სტეფანოზ მეორეს ვგულისხმობ. ამ უკანასკნელის ადარნერსეს შვილობა არავითარ ეჭვს არ იწვევს. ანუ ადარნერსეს როგორც წინამორბედი, ასევე მისი მემკვიდრე იყვნენ სეხნიები. ორივეს სახელი იყო სტეფანოზი. შვილიშვილისათვის პაპის სახელის დარქმევა არის ტრადიცია, რომელიც ახლაც არსებობს, მაგრამ ის ძველ დროში იღებს სათავეს. ამგვარად, სავარაუდოა, რომ ეს სეხნია ერისმთავრები იყვნენ ბაბუა და შვილიშვილი. აღნიშნულის გათვალისწინებით ვთვლი, რომ ადარნერსე, არის სტეფანოზ პირველის ძე.

ეს დასკვნა ეფუძნება ლოგიკურ არგუმენტს. მაგრამ მისი დოკუმენტირება შესაძლებელია პირდაპირი მონაცემითაც, რომელსაც გვანვდის XI საუკუნის ისტორიკოსი სუმბატ დავითის ძე. მისი თხზულება ეძღვნება ბაგრატიონთა სამეფო სახლის ისტორიას. ეს ისტორიკოსი ყოველგვარი

ორაზროვნების გარეშე მიუთითებს, რომ ადარნერსე იყო სტეფანოს გუარამის ძის ძე ანუ სტეფანოს პირველის შვილი (არახამია 1990: 43). ჩვენ არ ვიცით ამ ისტორიკოსს „მოქცევაჲ ქართლისაჲს“ გარდა სხვა წყარო ჰქონდა თუ არა, რომლიდანაც პირდაპირ აიღო ეს ცნობა, თუ მანაც ჩემსავით ლოგიკური გზით „მოქცევაჲ ქართლისაჲს“ მონაცემის საფუძველზე დაასკვნა, რომ სტეფანოსი და ადარნერსე მამა-შვილია. ორივე შემთხვევაში სუმბატ დავითის ძის ცნობა შეიძლება გამოვიყენოთ როგორც არგუმენტი.

ჩვენ შეგვიძლია მივუთითოთ აგრეთვე სხვა მონაცემებზეც, რომლის მიხედვით, ასევე ცხადი ხდება, რომ ადარნერსე სტეფანოსის ძეა.²⁰

გვაქვს აგრეთვე სხვა წყაროებიც, რომლებიც ირიბად მიუთითებენ, რომ სტეფანოს პირველი და ადარნერსე პირველი არიან მამა-შვილი. ვგულისხმობ ნარნერას, რომელიც მოთავსებულია იმ ჯვრის კვარცხლბეკზე, რომელიც ინოდებოდა პატიოსან ჯვრად და, რომელიც ახლა დაკარგულია. ეს არის წმიდა ნინოს დროს აღმართული ჯვრის კვარცხლბეკი, რომელსაც შემდგომ „კუბაჲ“ შეუქმნა რევ მირიანის ძემ. ერთხანს, ტაძრის აგებამდე, ჯვარი ველად იყო მხოლოდ ამ საბურველის ამარა, საბოლოოდ ანუ მცხეთის ჯვრის ეკლესიის აშენების შემდგომ, ჯვარი მოათავსეს რელიკვარიუმში და ტაძრის შიგნით მოქცეულ კვარცხლბეკზე აღმართეს.

ნარნერა წარმოადგენს მიმართვას პატიოსანი ჯვრისადმი. სტეფანოსი, დემეტრე და ადარნერსე ევედრებიან ჯვარს შეენიოს მათ სულებსა და სხეულებს. რამდენადაც ყველანი ჯვარს შესთხოვენ დაცვას, არა მარტო სულთათვის, არამედ სხეულთათვისაც, სრულიად აშკარაა, რომ სამივე აქ დასახელებული პირი ამ ნარნერის გაკეთების დროისათვის ცოცხალია. ყოველ მათგანს აქვს ბიზანტიური საკარისკაცო ტიტული. სტეფანოსი არის პატრიკოსი დემეტრე და ადარნერსე – ვიპატოსები: „ესე ჯუარი ქრისტესი აღხემართა სტეფანოს პატრიკიოზისა, დემეტრე ვპატოსისა, ადარნერსე ვპატოსისა. სულთა და ჯორცთა მათთა მეოხად და ყოვლისა სახლისა მცველად“ (შოშიაშვილი 1980: 95-97).²¹

დასახელებული პირები აშკარად არიან დონორები. ეტყობა, რომ მათ გაიღეს ხარჭი კვარცხლბეკისა და რელიკვარიუმისათვის. ერთ ლოცვაში არიან ეს პირები მოხსენიებულნი. ძალიან ახლობელნი უნდა ყოფილიყვნენ ერთმანეთისათვის, რომ ერთად მოეხსენიებინათ. ამგვარად, სტეფანოსი და ადარნერსე შეუძლებელია პოლიტიკურ მოქიშპეებად დავსახოთ.

ვინაა ამ ნარნერაში დემეტრე? იქნებ მისმა პიროვნებამ შეიტანოს მეტი სინათლე დასმული საკითხის გარკვევაში?

„მოქცევაჲ ქართლისაჲს“ მიხედვით დემეტრე სტეფანოს პირველის ძმა გახლდათ. ის ერისმთავარი არ ყოფილა, თუმც ქვეყანაში მისი განსაკუთრებულად საპატიო მდგომარეობა ეჭვს არ იწვევს. ამგვარად, დემეტრეს საშუალებით ვარაუდი იმის შესახებ, რომ ნარნერაში უახლოესი პირები უნდა იყვნენ წარმოდგენილნი, მართლდება. შესაბამისად, შეგვიძლია ვივარაუდოთ, რომ ადარნერსესაც განსაკუთრებულად ახლო ნათესაური კავშირი უნდა ჰქონოდა სტეფანოსთან და დემეტრესთან. აქედან გამომდინარე, აღნიშნული ჯვრის კვარცხლბეკზე განთავსებული ნარნერაც მხარს უჭერს სხვა წყაროთა მონაცემს იმის შესახებ, რომ სტეფანოსი და ადარნერსე მამა-შვილია. როგორც ითქვა, ნარნერის მიხედვით ყველა დასახელებული პირი ნარნერის გაკეთების დროისათვის ცოცხალია. ეს კი იმას ნიშნავს, რომ სტეფანოსია ტახტზე, ადარნერსე კი ტახტის მემკვიდრეა.

იგივე სამი პიროვნება ერთმანეთის გვერდიგვერდ არის წარმოდგენილი რელიეფურ ტრიპტიხზე ჯვრის ეკლესიის აღმოსავლეთ ფასადზე. ეს ტაძარი ძირითადად აშენდა ადარნერსეს დროს, მისმა ძემ სტეფანოს მეორემ ტაძრის გარშემო შენობების აგებაში შეიტანა წვლილი. როცა ჯვრის ეკლესია დასრულდა, სტეფანოს პირველი ცოცხალი აღარ იყო. მიუხედავად ამისა, სტეფანოს პირველს უკავია ცენტრალური ადგილი ამ ტრიპტიხზე. მარჯვნივ არის დემეტრე, მარცხნივ ადარნერსე. გამოსახულებებს ახლავს შესაბამისი ნარნერები: „ჯუარო მაცხოვრისაო სტეფანოს ქართლისა პატრიკიოსი შეიწყალე“; „წმიდაო მიქაელ მთავარანგელოზო, დემეტრეს ვპატოსსა მეოხ ხეყავ“; „წმიდაო გაბრიელ მთავარანგელოზო, ადარნერსეს ოპატოსსა მეოხ ხეყავ“ (შოშიაშვილი 1980: 95-97).

სტეფანოსი უფლის წინაშეა დაჩოქილი. უფალის ხელი მის თავზეა დასვენებული. ამ ჟესტით

ცხადი ხდება, რომ სტეფანოზ პირველი უკვე შეწყალებულია ანუ იგი გარდაცვლილია და მიუხედავად ამისა, ის ტრიპტიხის ცენტრალურ სურათზეა გამოსახული. ადარნერსე რომ მისი პოლიტიკური მოწინააღმდეგე ყოფილიყო, ის, ცხადია, არ მისცემდა იმის ნებას ტრიპტიხის შემქნელს, რომ სტეფანოზ პირველი ყველაზე საპატიო ადგილას მოეთავსებინათ, რეალურად როგორი ღვაწლიც არ უნდა ჰქონოდა სტეფანოზს ჯვრის მშენებლობაში. ასე ის შეიძლება მოქცეულიყო მხოლოდ იმ შემთხვევაში თუ სტეფანოზ პირველი მისი მამა იყო, მამას, ბუნებრივია, რომ გარდაცვალების შემდეგაც არ დაუკარგა დამსახურება. ადარნერსემ ხელოვანს ოჯახის წევრებს შორის ასაკობრივი სუბორდინაცია დააცვევინა და უფროს-უმცროსობის მიხედვით განალაგებინა პორტრეტები: თავისი თავი მამისა და ბიძის შემდგომ გამოასახვინა. წესი აქაც აშკარად დაცულია, თავისი მნიშვნელობით ყველაზე აღმატებული პოლიტიკური მოღვაწის ფიგურა შუაში იყო. მნიშვნელობით მომდევნო პოლიტიკური მოღვაწის ფიგურა უნდა მოთავსებულიყო მარჯვნივ, მარცხნივ წარმოდგენილი ფიგურა კი ცენტრში და მარჯვნივ წარმოდგენილ ფიგურებზე ნაკლებ მნიშვნელოვანი იყო. ჯვრის პოსტამენტის წარწერაშიც დაცულია იგივე სუბორდინაცია: ჯერ სტეფანოზია დასახელებული, მერე დემეტრე, მერე ადარნერსე.

ვფიქრობ, არ შეიძლება რაიმე ეჭვი იყოს იმასთან დაკავშირებით, რომ ადარნერსე იყო სტეფანოზ პირველის ძე. ამით კი ირკვევა ამჯერად ჩვენთვის განსაკუთრებით საინტერესო გარემოება: სტეფანოზ მეორე, რომლის სახელსაც უკავშირდება სტეფანოზ პირველის დადებითი პორტრეტის შექმნა, არის ამ უკანასკნელის შვილიშვილი. ბუნებრივად ჩანს, რომ მას მისი წინაპარი ასე დიდებულად წარმოუჩენია.

ამ მსჯელობის შემდგომ მე მოვიყვან შესაბამისს ამონარიდს „მოქცევაჲ ქართლისაჲდან“. მაგრამ ვიდრე ამას გავაკეთებდე, კიდევ მსურს წარმოგიდგინოთ რამდენიმე განმარტება. თუ მხედველობაში მივიღებთ იმას, რამდენად ლაკონიურია ისტორიულ ქრონიკაში ცალკეული მმართველის შესახებ ინფორმაცია, უნდა ვთქვათ, რომ სტეფანოზ პირველის ეპოქისადმი მიძღვნილი მონაკვეთი საკმაოდ ვრცელია. მაგრამ საინტერესო ისაა, რომ საკუთრივ ერისმთავარზე არცთუ ბევრია თქმული. მხოლოდ დასაწყისში და ბოლოში. თავიდან ნათქვამია, რომ მამის ანუ გუარამ ერისმთავრის შემდგომ სტეფანოზმა დაიკავა ტახტი, რომ ის იყო ძმა დემეტრესი, რომ აშენებდა ჯვრის ეკლესიას. ამ ცნობებს მოსდევს ბიზანტიის კეისრის ჰერაკლეს ქართლში შემოჭრის აღწერა, რომელიც სრულდება კვლავ მოკლე შენიშვნით სტეფანოზზე, კონკრეტულად, ხაზგასმულია, რომ კვლავ სტეფანოზი ზეობდა და რომ ამ დროს კათალიკოსი იყო ბართლომე. საინტერესოა სტეფანოზის მიმართ გამოყენებული ეპითეტიც „დიდი“. თავისთავად ამ ეპითეტის დადებითი შინაარსი გასაგებია და იმის მტკიცება ზედმეტია, რომ ამ თხზულების მიხედვით სტეფანოზ პირველის შეფასება უაღრესად აღმატებულია. მაგრამ ზედმეტი არ იქნება ამ ფაქტის უკეთ აღსაქმელად კონტექსტის მოშველიებაც. „მოქცევაჲ ქართლისაჲს“ ისტორიულ ქრონიკაში კიდევ მხოლოდ ერთი პირი მოიხსენიება ამ ეპითეტით და ეს პირია ვახტანგ გორგასალი. ამით გასაგები ხდება რა რანგის მოღვაწედ სურს წარმოგიჩინოს შესაბამისი ტექსტის ავტორმა სტეფანოზ პირველი. ფაქტები „მოქცევაჲ ქართლისაჲს“ ისტორიულ ქრონიკაში სტეფანოზ პირველის შესახებ, როგორც ითქვა, არაა ბევრი, მაგრამ საკმაოდ ნიშანდობლივია.

და მისა შემდგომად კათალიკოზი იყო სამოველ, და მერმე -- სიმონ-პეტრე. და მის ბაკურის ზე-ვე დაესრულა მეფობაჲ ქართლისაჲ. მაშინ მცხეთაჲ ათხელდებოდა და ტფილისი ეშენებოდა, არმაზნი შემცირდებოდეს და კალაჲ განდიდნებოდა. სპარსნი უფლებდეს ქართლს და სომხითს და სივნიეთს და გუასპურაგანს; და კათალიკოზი იყო სამოველ და ნელად-რე შეკრბა ქართლი. და განაჩინეს ერის-თავად გუარამ და მერმე -- კურაპალატად-ცა. ამან დადვა საფუძველი პატიოსნისა ჯუარისაჲ და ამას ზე-ვე იყო კათალიკოზი სამოველ-ვე სხუად. და ტფილისისა მკვდრთა დიდსა ეკლესიასა დაიწყეს: ნახევარსა იქმოდა ყოველი ერი და ნახევარსა ერის-თავანი; და კათალიკოზი იყო ბართლომე. და მისა შემდგომად ერისთვობდა სტეფანოზ, ძმ მისი, ძმაჲ დემეტრესი, და იქმოდა ეკლესიასა ჯუარისასა. მაშინ ჩამოვლო ჰერაკლე მეფემან ბერძენთამან. და უწმო ციხის-თავმან კალაჲთ ტფილისისაჲთ მეფესა ჰერაკლეს ვაც-ბოტობით. ხოლო მან ფერჯი დააპყრა და დანიელი მოიღო და მოიძია (სიტყუად) ესე: „მოვიდეს ვაცი იგი მზის დასავალისაჲ და შემუსრნეს რქანი ვერძისა მის მზის აღმოსავალისანი“. და მეფემან ჰრქუა: (უკუეთუ ჩემთვის) ესრეთ იყოს სიტყუად, მე მიგაგო მისაგებელი შენი“. და დაუტევა ჯიბლო ერის-თავი ბრძოლად. და თვთ წარვიდა ბაღდადს ბრძოლად ხუასრო მეფისა. ხოლო ამან ჯიბლო მცირეთა დღეთა შემდგომად კალაჲ გამოიღო და ციხის-თავი იგი შეიპყრა და პირი

დრაჰკნითა აღუვსო. და მერმე მრთელსა ტყავი გაჰჭადა და მეფესა უკუნა მისნია გარდბანს ვარაზ გრიგოლისსა შინა. წარვიდა ჰერაკლე და შემუსრა ბაღდადი და შეიპყრა ხუასრო მეფე და მოღებად სცა ძელი ცხოვრებისა. და იწყო ბრძანებით შცნებად იერუსალჰმსა და მოდისტოს დასუა პატრეაქად. და წარმოვიდა აქად-თ-ვე მეშვდესა წელსა. და ვიდრე მოსლვადმდე მისა ტფილისს სიონი განეშორა მკვდრთა, ხოლო ჯუარისა ეკლესიასა აკლდა-და. ამან ჰერაკლე ტფილისს და მცხეთას და უჟარმას განავლინა ქადაგნი, რაათა ყოველნი ქრისტეანენი ქალაქთა შინა ეკლესიათა შინა შემოკრბენ და ყოველნი მოგუნი და ცეცხლისა მსახურნი ანუ მოინათლენ ანუ მოისრნენ. ხოლო მათ ნათლის-ღებაჲ არა ინებეს, ზაკუვით თანა-აღერინეს ქრისტეანეთა, ვიდრემდის ყოველთა ზედა წარჰმართა მახვლი და ეკლესიათა შინა მდინარენი სისხლისანი დიოდეს. ხოლო ჰერაკლე განწმიდა შჯული ქრისტესი და წარვიდა. და ერის-თვობდა იგი-ვე დიდი სტეფანოზ, და კათალიკოზი იყო ბართლომე მეორედ. და შემდგომად ერის-თვობდა ადრნესე, და მისა ზე სამნი კათალიკოზნი იცვალნეს: იოვანე, ბაბილა, თაბორ (აბულაძე 1963: 95-96).²²

მაგრამ მოდით, დავუბრუნდეთ ჩემ მიერ ჩატარებული ძიებების მთავარ შედეგებს: კვლევამ აჩვენა, რომ ორი სეხნია ერისმთავარი (სტეფანოზ პირველი და სტეფანოზ მეორე) არიან ბაბუა და შვილიშვილი. ეს ცხადყოფს პოზიტიური პორტრეტის შექმნის მოტივაციას: წინაპრის ღირსეულად წარმოჩენის სურვილს.

ცხადია, შეიძლება ეჭვი შევიტანოთ იმაში, რომ შვილიშვილის ზეობის დროს შექმნილი პორტრეტი ადექვატურად ასახავს სინამდვილეს, მაგრამ ჯუანშერ ჯუანშერიანი მაინც აშკარად უფრო არაადექვატური აღმწერელია: მისი უზუსტობანი ყოველგვარ მოლოდინს აჭარბებს, როგორც ირკვევა. და, რაც განსაკუთრებით საინტერესოა, ამ უზუსტო ფაქტობრივი მონაცემების დიდი ნაწილი უკავშირდება ისტორიკოსის განზრახვას დაარწმუნოს მკითხველები იმაში, რომ სტეფანოზ პირველის მის მიერ წარმოდგენილი უარყოფითი პორტრეტი არის სანდო. ქვემოთ მე დავაფიქსირებ ამ ცდომილებებს. მაგრამ ვიდრე ამას გავაკეთებდე, შევეცდები გავარკვიო რა უნდა ყოფილიყო მიზეზი იმისა, რომ ჯუანშერ ჯუანშერიანს ასე ნეგატიურად შეეფასებინა სტეფანოზ პირველი. როგორც თავად ისტორიკოსი გვამცნობს, ამგვარი დამოკიდებულების მიზეზი, არის სტეფანოზის ურწმუნოება. მომყავს შესაბამისი ნაწყევტი წყაროდან, რათა მკითხველმა თავად დაინახოს თუ რასთან გვაქვს საქმე.

და მოკუდა გუარამ კურაპალატი. და დაჯდა ძე მისი სტეფანოზ, | მეფობისა სახელი ვერ იკადრა სპარსთა და ბერძენთა შიშისაგან, არამედ ერისთავთა მთავრად ხადოდეს. და მოკუდა სამოელ კათალიკოზი და ამან სტეფანოზ დასუა ბართლომე კათალიკოზად. და ესე სტეფანოზ იყო ურწმუნოდ და უშიში ღმრთისად, არა ჰმსახურა ღმერთსა, არცა ჰმატა სჯულსა და ეკლესიათა. და ამის ზე იქმნა შფოთი დიდი საბერძნეთს, რამეთუ მავრიკ კეისარსა განუდგა ფოკას მწედარი და მოკლა მავრიკ კეისარი და შვილნი მისნი და დაიპყრა საბერძნეთი ფოკას მწედარმან. მაშინ სიძემან კეისრისამან, სპარსთა მეფემან ქასრე, იწყო ძებნად სისხლსა ცოლისძმათა და სიმამრისა მისისათა, შესლვად და ტყუენვად საბერძნეთს, განძლიერდა ბერძენთა ზედა და ვერ წინააღუდგა ფოკას კეისარი. ხოლო სტეფანოზ, მთავარი ქართლისად, შეუშინდა მეფესა სპარსთასა, განუდგა ბერძენთა და მიექცა სპარსთა. მას ჟამსა მანვე მეფემან ქასრე წარმოტყუენა იერუსალჰმი და წარიყვანა „ძელიცხოვრებისა. და შემდგომად ამისა აღილო ღმერთმან ოელი წყალობისად ქასრესგან, და შეიპყრა ძემან მისმან და შესუა იგი საპყრობილესა, და მოკუდა სენითა ბოროტითა. ამის სტეფანოზის ზე მცხეთას მოაკლდებოდა და აღშენდებოდა ტფილისი და განძლიერდებოდა, და არმაზი აღთხელდებოდა და კალაჲ აღეშენებოდა. ძმაჲ სტეფანოზისი, სახელით დემეტრე, აღაშენებდა ეკლესიასა ჯუარისა პატიოსნისასა, რამეთუ სენიცა იყო მის თანა ბოროტი და ვერ შემძლებელ იყო განშორებად კარსა ეკლესიისასა. და სტეფანოზ მთავრობდა ყოველსა ქართლსა, და დაჯდა იგი ტფილისს და ჰმორჩილებდა იგი სპარსთა ხოლო შემდგომად ამისა რაოდენთამე წელიწადთა გამოჩნდა კაცი ერთი საბერძნეთს, თჳსი მავრიკ კეისრისად, სახელით ჰერაკლე. ამან მოკლა ფოკას კეისარი და დაიპყრა საბერძნეთი. განძლიერდა იგი, და მიიყვანა დასავლეთით თურქნი, და შეკრიბნა სპანი ურიცხუნი და წარმოემართა სპარსეთად ძებნად ძელისა ცხოველისა და მოვიდა პირველადქართლს. და ამან სტეფანოზ არა ინება განდგომად სპარსთაგან და განამაგრნა ციხენი, და დადგა ტფილისსა შინა. მოვიდა [ჰ]ერაკლე მეფე და მოადგა ტფილისსა. ხოლო სტეფანოზ იყო ქველი მწედარი და შემმართველი და დღეთა ყოველთა გამოვიდის კართა ქალაქისათა და ებრძოდის ბერძენთა. მაშინ უკუე მას წყობასა შინა ჩამოაგდეს სტეფანოზ და მოკლეს. და დაიპყრა კეისარმან ტფილისი. ხოლო ციხესა კალისასა დარჩეს კაცნი და არა მოერთნეს მეფესა, და ციხით გამო აგინა ციხისთავმან მეფესა და ჰრქუა: „ვაცისა წუერნი გასხენ და ვაც-ბოტისა კისერი გათქს.- მაშინ ბრძანა მეფემან: „დაღაცათუ კაცმან მან ბას|რობით მრქუა მე ვაცბოტობა, არა არს სიტყუაჲ მისი ცუდ.- და მოილო წიგნი დანიელისი და პოვა მას შინა წერილი

ესრეთ: „გამოვიდეს ვაცი დასავალით და შემუსრნეს რქანი ვერძისა აღმოსავლისანი. მაშინ განიხარა მეფემან და დაიდასტურა, რამეთუ ყოველივე განემარჯუებოდა. მაშინ კეისარმან მოუწოდა ძესა ბაკურისსა, ნათესავსა მეფისა ქართველთაჲსა დაჩის, ვახტანგის ძისაჲსა, რომელი ერისთავობდა კახეთს, რომელსა ერქუა ადარნასე, და მისცა მას ტფილისი და მთავრობაჲ ქართლისაჲ, და დაუტევა მის თანა ერისთავი, რომელსა ერქუა ჯიბლა, და უბრძანა ბრძოლაჲ კალას, და თჳთ წარემართა მეფე. ხოლო მცირედთა დღეთა წარიღეს კალაჲ | და შეიპყრეს ციხისთავი იგი. ამან ერისთავმან პირველად პირი დრაჰკნითა აღუვსო, რომელ კეისარმან სიტყჳათა მისითა განიხარა, და შემდგომად ამისა ტყავი გაჰწადა და კეისარსა უკუანა მისნია გარდაბანს. კადრებისათჳს მეფისა უყო ესე. და ესევეთარითა სიკუდილითა წარეგნეს სტეფანოზ და მისნი მსახურნი. ამისთჳს უყო ესე ღმერთმან მთავარსა მას სტეფანოზს, რამეთუ არა მინდობითა ღმრთისაჲთა ცხოვნდებოდა, მორწმუნეთა ემტერებოდა და ურწმუნოთა ჰმოყურობდა (ყაუხჩიშვილი 1955: 222-226).

ზოგი მკვლევარი ფიქრობს, რომ სტეფანოზის ურწმუნოებაში მისი მონოფიზიტობა იგულისხმება. და ჯუანშერ ჯანშერიანისათვის, რომელიც, მათი აზრით, უნდა ყოფილიყო დიოფიზიტი, ეს სხვა არაფერი იყო თუ არა ურწმუნობა. ფაქტობრივად, ეს მკვლევრები არიან შუა საუკუნეების ისტორიკოსის გავლენის ქვეშ, რადგან ისინიც, მის მსგავსად, ფიქრობენ, რომ ჯუანშერის დამოკიდებულების მიზეზი, სარწმუნებრივი საკითხი იყო.²³

მართლაც, განსხვავებას დოგმაში შეეძლო დაპირისპირებისა და მტრობის გამოწვევა. წინამოდერნის ეპოქაში რელიგიური იდენტობა გადამწყვეტი იყო ინდივიდთა შეფასების და დამოკიდებულებათა ჩამოყალიბებისათვის. ასე რომ, გამორიცხული როდია, რომ ეს ვარაუდი მართებული იყოს. მაგრამ არის ფაქტი, რომელიც მიბიძგებს, რომ ზემოთ მითითებული დაშვება არ გავიზიარო და განვაგრძო ძიება ჯუანშერ ჯანშერიანის ნამდვილი მოტივაციის გასაგებად. ეს ფაქტია ჯუანშერ ჯანშერიანის დამოკიდებულება ჰერაკლე კეისრის მიმართ. აღნიშნული პოლიტიკური მოღვაწე ცნობილია თავისი კონფესიური ექსპერიმენტით, რომელიც დასრულდა ახალი ქრისტოლოგიური დოქტრინის – მონოთელიტიზმის – შექმნით. ეს დოქტრინა მიზნად ისახავდა მოერიგებინა მონოფიზიტები და დიოფიზიტები, მაგრამ ძალიან მალე გამოვლინდა, რომ აღნიშნული დოქტრინა ამგვარი მიზნისათვის გამოუსადეგარი იყო და კრიტიკის ობიექტი გახდა ორივე დაპირისპირებული მხარის მხრიდან. ჯუანშერ ჯანშერიანი ცხოვრობდა ეპოქაში, როცა ამ დოქტრინის მარცხი ყველასათვის თვალსაჩინო გახდა. ის მიუღებელი აღმოჩნდა როგორც დიოფიზიტების, ისე მონოფიზიტებისათვისაც. მიუხედავად ამისა, ჯუანშერ ჯანშერიანის დამოკიდებულება ჰერაკლესადმი არ არის ნეგატიური. ეს მაფიქრებინებს, რომ ჯუანშერ ჯანშერიანისათვის მოვლენებისა თუ პიროვნებების შეფასებისას რელიგიური ფაქტორი არ იყო გადამწყვეტი.

მაგრამ რელიგია თუ არა, მაშ რა?

როგორც მკითხველს ახსოვს, ჯუანშერ ჯანშერიანი იყო მეფე არჩილ მეორის ერთ-ერთი ერისთავთაგანი. არჩილი იყო სტეფანოზ მეორეს ძე. მან ტახტი დაიკავა გვიან VII საუკუნეში და იყო ხელისუფლებაში ადრეულ VIII საუკუნემდე. როგორც აგრეთვე მივუთითე, ერისთავები ანუ რეგიონების მმართველები მნიშვნელოვან ელემენტს წარმოადგენდნენ ქართლის სამეფოს პოლიტიკურ სტრუქტურაში. ისინი მეფის სამსახურის პირობით ფლობდნენ მიწას. მაგრამ ჯუანშერ ჯანშერიანი არ ჰგავდა ამ ტრადიციულ რეგიონალურ მმართველებს, რომლებიც მიწას ფლობდნენ მეფის სამსახურის პირობით.

იმისათვის რომ ცხადი გახდეს განსხვავება ჯუანშერ ჯანშერიანსა და ამ ტრადიციულ ერისთავებს შორის მოდით განვიხილოთ ჯუანშერ ჯანშერიანის ნაშრომის ერთი პასაჟი, კონკრეტულად კი გამოვიკვლიოთ ის ინციატივა, რომელიც ეკუთვნის მეფე არჩილს, და რომელსაც სპეციალურ ლიტერატურაში ხანდახან მეფე არჩილის „რეფორმასაც“ კი უწოდებენ (მამულია 1976: 117-124).

ჯუანშერ ჯანშერიანი მოგვითხრობს შემდეგ ამბავს: არჩილ მეფის მამის სტეფანოზ მეორის გარდაცვალების შემდგომ ტახტი დაიკავა არჩილის უფროსმა ძმამ მირმა, რომელსაც არ ჰყავდა მამრობითი სქესის მემკვიდრეები, არამედ მხოლოდ ასულები. მირი უდროოდ გარდაიცვალა. ამიტომ ანდერძის წარმოთქმა მოუწია სასიკვდილო სარეცელზე. ჯუანშერის მიხედვით მან სთხოვა თავის ძმა არჩილს²⁴ რომ მისი შვიდი ასული მიეთხოვებინა ქვეყნის შვიდი ერისთავისათვის. ამასთან ის

საგანგებოდ უსვამდა ხაზს იმ გარემოებას, რომ ეს გადაწყვეტილებაც სიტუაციიდან გამომდინარე იყო, რადგან ქართველი მეფეები, როგორც წესი, თავიანთ ქალიშვილებს არ აძლევდნენ ცოლად ვასალებს. მაგრამ მას არ ჰყავდა ვაჟი და ამის გამო, ეს აუცილებელი გახდა. მირის ანდერძი იყო აგრეთვე ის, რომ სამეფო მიწები ამ სიძე-ერისთავებს გადასცემოდათ როგორც მზითევი და ეს სრულიად გასაგებია რატომაც: ამ დროიდან ერისთავები იყვნენ უკვე არა უბრალოდ მეფის მოხელეები, არამედ ისინი ხდებოდნენ მმართველი დინასტიის ოჯახის წევრებიც. ერთ-ერთი ამ ერისთავთაგანი გახლდათ თავად ჯუანშერ ჯუანშერიანი, რომელმაც (და ეს ხაზგასმულია) მიიღო სხვებისათვის შესაშური საუკეთესო ნაწილი: „და ვითარ იხილეს, რამეთუ ჯუანშერს უკეთესი ნაწილი მისცა, დაუმძიმდა მცირედ რაჟმე სხუათ|ა მათ“ (მეტრეველი 2008: 113).

აქედან გამომდინარე, უნდა ვიფიქროთ, რომ შვიდივე ეს ერისთავი, და, პირველ რიგში, კი ჯუანშერ ჯუანშერიანი სრულად უნდა ყოფილიყვნენ დაკმაყოფილებულნი ამ „რეფორმით“, რომლის წყალობითაც ისინი გახდნენ მმართველი დინასტიის ოჯახის წევრები (ანუ გაიზარდა მათი პრესტიჟი) და (და ეს არის ძალიან მნიშვნელოვანი დეტალი) მიაღწიეს თავიანთ მიზანს, ჰქონოდათ მინა არა სახელმწიფო სამსახურის სანაცვლოდ ანუ პირობით მფლობელობაში, არამედ მკვიდრობით ანუ სამუდამოდ: მზითევი, როგორც ცნობილია, მიწის საკუთრების სწორედ ამ კატეგორიას განეკუთვნებოდა (ბერძენიშვილი 1990: 165).

მოდით ახლა არჩილის ეს „რეფორმა“ „გადამოვთარგმნოთ“ თანამედროვე სოციალური ისტორიის ენაზე. ეს სხვას არაფერს ნიშნავს თუ არა ცენტრიდანული ფეოდალური ოპოზიციის გამარჯვებას სამეფო ხელისუფლებაზე. აშკარაა, რომ მეფე მირი არ გახლდათ თავისუფალი თავის გადაწყვეტილებაში. ის იძულებული იყო ისეთი ნაბიჯი გადაედგა, რაც ცენტრალური ხელისუფლების შესუსტებას ნიშნავდა რეალურად. ეს „რეფორმა“ ძალიან მნიშვნელოვანი სოციალური ხდომილების ინდიკატორია: ერისთავებმა გამოიყენეს სამეფო დინასტიის კრიზისი, რაც გამოწვეული იყო მეფე მირის უდროო გარდაცვალებით (მაგრამ არა მარტო ეს) და გაიტანეს „რეფორმა“, რომელიც არსებითად ცვლიდა მათ სოციალურ სტატუსს.

ჯუანშერ ჯუანშერიანი ამ წარმატებული და გამარჯვებული ოპოზიციური ფენის წარმომადგენელი გახლდათ და მეფე არჩილი – მისი სუსტი სუვერენი. სრულიად გასაგებია, რომ ამ ტიპის მეფე ყველანაირად მისაღები იყო პრივილეგირებული სოციალური ფენისათვის, ის ამართლებდა ამ ფენის წარმომადგენელთა მოლოდინებს, შეესაბამებოდა მათ პოლიტიკურ გემოვნებას და მოთხოვნებს. მეფის დასტურით მათ მოახდინეს თავიანთი უფლებების ლეგიტიმაცია. ქართლის პირველი ერისმთავარ გუარამის დროიდან ერისმთავრები ფაქტობრივად იყენებდნენ ამ უფლებებს სპარსელებისა და ბიზანტიელების მხარდაჭერით, რომელთაც სურდათ ქართლის ცენტრალური ხელისუფლების დასუსტება. ახლა, ამის დამატებით, ერისთავებმა აღნიშნული ვითარების ლეგიტიმაცია შეძლეს. აი, ეს იყო არჩილის „რეფორმის“ არსი.

მაგრამ რა შეგვიძლია ვთქვათ სტეფანოზ პირველის შესახებ, რატომ არის მისდამი ნეგატიურად განწყობილი ჯუანშერ ჯუანშერიანი? არ იყო იგი არჩილ მეფის მსგავსი?

დიახ, სტეფანოზ პირველი ნამდვილად არ იყო არჩილ მეორის მსგავსი ხელისუფალი. შემდეგი ფრაზა ზემოთ უკვე მოყვანილი ამონარიდიდან არის ძალიან ნიშანდობლივი: „მეფობისა სახელი ვერ იკადრა სპარსთა და ბერძენთა შიშისაგან, არამედ ერისთავთა მთავრად ხადოდეს“. ამგვარად, ჯუანშერ ჯუანშერიანი სრულიად დარწმუნებული იყო, რომ სტეფანოზ პირველს რეალურად სურდა მისთვის „მეფე“ ეწოდებინათ.

აუცილებელია აღინიშნოს, რომ ჯუანშერ ჯუანშერიანი ერთადერთი არ იყო, რომელიც ნეგატიური კუთხით განიხილავდა სტეფანოზ პირველს.

იმისათვის, რომ ჩემი ამ მტკიცებულების ილუსტრირება მოვახდინო, დეტალურად უნდა განვიხილო ერთი ჰაგიოგრაფიული ნოველა, რომელიც ამჯერად ჩვენთვის საინტერესო თვალსაზრისით შეიცავს ძალიან მნიშვნელოვან ცნობებს. ეს ნოველა VI საუკუნის ასკეტის წმინდა შიო მღვიმელის გარდაცვალების შემდგომდროინდელი სასწაულების კრებულის ერთ-ერთ თავს წარმოადგენს. ამ წყაროს ზუსტი თარიღი ჩვენ არ ვიცით, თუმცა აშკარაა, რომ ის დაწერილია

სტეფანოზის გარდაცვალებიდან მრავალი საუკუნის შემდეგ, მაგრამ ისიც ნათელია, რომ ის უფრო ადრინდელი, რეალური მოვლენების გამოცხილს წარმოადგენს.

ამ ნოველის სიუჟეტი ასეთია: წმინდა შიოს მონასტერს სტუმრობს ერისმთავარი სტეფანოზ პირველი. მონასტერში მის ვიზიტს დროში დაემთხვა კათოლიკოს ბართლომეს ვიზიტი. ბერები უფრო მეტი პატივით მიიღებენ ბართლომეს. ეს ფაქტი გაანაწყენებს სტეფანოზს და მონასტერს წაართმევს ყველა იმ მიწას, რომელიც ადრე ქართლის უზანაესი ხელისულების მიერ იყო მონასტრისათვის შეწირული. წმიდა შიო დასჯის სტეფანოზს იმით, რომ დააბრმავებს და მხოლოდ მას შემდეგ, რაც სტეფანოზი ამ მიწებს უკან დაუბრუნებს მონასტერს და ამის დამატებით ახალ მიწებსაც შესწირავს მას, მიეცემა სტეფანოზს მხედველობა.

ამ ნოველის მიხედვით სტეფანოზი არ იყო მორწმუნე და მხოლოდ წმინდა შიოს შიშით დაიწყო მცხეთის ჯვრის მშენებლობა. ეს წყარო აფიქსირებს იმ ფრაზასაც, რომელიც თითქოსდა უთქვამს მონასტრის ბერებისათვის „მეფეთა საყდარსა ვზი“ (აბულაძე 1955: 203-205), ანუ ამ წყაროს მიხედვით მას ჰქონდა პრეტენზია, რომ ის ფაქტობრივ მეფე იყო და მოითხოვდა, რომ ამ რანგის შესაბამისად ეცათ მისთვის პატივი.

ცხადია, აქ მხოლოდ ტიტულში არ იყო საქმე: აშკარაა, რომ მისი ამბიციური განაცხადი არაფერს ნიშნავდა სხვას თუ არა იმას, რომ სტეფანოზი თავს არ განიხილავდა უბრალოდ *primus inter pares* (ანუ მმართველად, რომელიც სხვა მისი ტოლების მიერ არის არჩეული, როგორც ეს არის წარმოდგენილი „მოქცევაჲ ქართლისაჲს“ მიერ²⁵ ან ბიზანტიის იმპერატორის მიერ დანიშნული, როგორც ეს არის „ქართლის ცხოვრებაში“²⁶ არამედ თავს განიხილავდა თვითმპყრობელად. ცხადია, ეს ფაქტი სრულიადაც არ იქნებოდა მიზიდველი ჯუანშერ ჯუანშერიანისა და მთელი იმ სოციალური კლასისათვის, რომელსაც ეს ისტორიკოსი განეკუთვნებოდა ანუ ერისთავების კლასისათვის და იმგვარად დომინანტური ფეოდალური ინსტიტუციისათვის, როგორიც იყო მონასტერი. მათი თვალთახედვით ერისმთავარი მეფობის ამბიციით ცალსახად უარყოფითი პიროვნება უნდა ყოფილიყო.

ვახტანგ გორგასლის შემთხვევაც კარგად გვიჩვენებს თუ რამდენად არ მოსწონდა ჯუანშერ ჯუანშერიანს თვითმპყრობელი ხელისუფალი. ის აკრიტიკებდა ვახტანგ გორგასალსაც, მართალია არა იმგვარად ღიად, როგორც სტეფანოზ პირველის შემთხვევაში, მაგრამ იგავის საშუალებით (ჩხარტიშვილი 1993: 55-67). კრიტიკის შეფარული ფორმის გამოყენება მას მოუხდა იმიტომ, რომ ვახტანგ გორგასლის პიროვნება მისი დროისათვის ანუ VIII საუკუნისათვის უკვე ძალიან განდიდებული იყო და მისთვის ძნელი იქნებოდა საპირისპირო აზრის ღიად წარმოთქმა, ამის მიუხედავად ჯუანშერ ჯუანშერიანი მაინც საკმაოდ კრიტიკულად განიხილავს ქართლის ამ დიდ მეფეს.

„მოქცევაჲ ქართლისაჲს“ მხოლოდ ორი პიროვნება – ვახტანგ გორგასალი და სტეფანოზ პირველი – მოიხსენება ეპითეტით „დიდი“. და ზუსტად ეს ორი პიროვნება იმსახურებს ჯუანშერ ჯუანშერიანის კრიტიკას ანუ აშკარად მას არ აქვს სიმპათია ძლიერი ცენტრალური ხელისუფლებისადმი.

ზემოთ აღნიშნული ფაქტების საფუძველზე მე ვაკეთებ შემდეგ დასკვნებს: ჯუანშერ ჯუანშერიანი სტეფანოზ პირველისადმი ნეგატიურად იყო განწყობილი მისი სოციალური პოზიციიდან გამომდინარე. მიუხედავად იმისა, რომ მას თავისი თხზულების პერსონაჟთან აშორებდა საკმაოდ დიდი ხანი და რაიმე პირადული წყენა ამ შემთხვევაში გამორიცხულია, მისი დამოკიდებულება არ გახდა ნეიტრალური ამის გამო. ჯუანშერი ჯუანშერიანი აფასებს სტეფანოზ პირველს საკუთარი სოციალური პოზიციებიდან. ამ ფენამ, მას შემდეგ რაც აწმყოში ცენტრალურ ხელისუფლებაზეც მოიპოვა დამაჯერებელი გამარჯვება, შეეცადა გააკონტროლებინა წარსულიც.²⁷ ჯუანშერ ჯუანშერიანი სტეფანოზ პირველს მუქ ფერებში წარმოგვიდგენს არა იმიტომ, რომ მან მისი ურწმუნობის მაჩვენებელი ფაქტები დაადგინა, არამედ იმიტომ, რომ მას არ აქვს სიმპათია იმგვარი მმართველების მიმართ, როგორიც სტეფანოზ პირველია და თავიდანვე „იცის“, რომ ამგვარი მმართველი „არის“ („უნდა იყოს“) ურწმუნო.

ისტორიოგრაფიული პრინციპები და პრაქტიკა

წარსულისადმი დამოკიდებულება იყო (და დღემდე არის) საზოგადოებრივი ცხოვრების ძალიან მგრძობიარე თემა. ისტრიკოსთა გაცხადებული ვალდებულებაა „სიმართლის თქმა“. შუა საუკუნეების ქართველი ავტორები, ისინი, რომლებიც წარსულის რეპრეზენტირებით იყვნენ დაკავებულნი, ამ კუთხით გამონაკლისნი არ არიან. ვალდებულება, რომ წარსული ასახულიყო ადექვატურად განსაკუთრებული სიცხადით წარმოჩენილია XIV საუკუნის ქართველი ისტორიკოსის ჟამთააღმწერელის მიერ: „ჟამთააღმწერლობა ქეშმარიტის მეტყუელება არს და არა თუალახმა ვისთვისმე“ (კიკნაძე 1987: 82).

ეს ფრაზა უნდა განხილულ იქნეს არა როგორც რომელიმე კონკრეტული ავტორის აზრი, არამედ ყველა იმ ავტორისა, ვინც დაკავებული იყო წარსულის რეპრეზენტირებით. ისინი დარწმუნებული იყვნენ, რომ მოვლენები და პიროვნებები უნდა აესახათ ადექვატურად. წინა პერიოდის ქართველი ავტორებიც ასევე იქცევიან. ისინი ირწმუნებიან, რომ ინფორმაცია მიიღეს თვითმხილველებისაგან და სხვა სანდო წყაროებისაგან და რომ უცდომელად აღწერეს რეალობა. წყაროების სანდოობა და სიმართლე განიხილებოდა როგორც აუცილებელი პირობა ისტორიული რეპრეზენტაციისათვის. იოანე საბანისძემ, რომელიც ცხოვრობდა VIII საუკუნის მეორე ნახევარში და დაწერა წმ. აბო თბილელის „წამება“, თავისი თხზულების შესავალ ნაწილში მიუთითებს: „და აღვწერე უღირსისაგან გონებისა ჩემისა შემოკრებული მარტულობად, ქეშმარიტი და უტყუველი“ (აბულაძე 1963: 48).

წმ. სერაპიონ ზარზმელის „ცხოვრებაში“, რომელიც VII საუკუნით თარიღდება²⁸ არის შემდეგი ფრაზა: „რამეთუ იტყოდა ღმერთშემოსილი იგი უტყუველითა მით პირითა“ (აბულაძე 1963: 335).

როგორი ვითარებაა ჯუანშერ ჯუანშერიანის შემთხვევაში, მისი ცდომილებანი (არასწორი ინტერპრეტაციები) ნიშნავს იმას, რომ „ისტორიკოსის ხელობასთან“²⁹ დაკავშირებით ის რაიმე სხვა თვალსაზრისს იზიარებდა?

ვიდრე ამ კითხვას პასუხს გავცემდეთ, მოდი დავუკვირდეთ კიდევ ერთხელ ჯუანშერ ჯუანშერიანის წერის პრაქტიკას, რათა წარმოვიდგინოთ ის ინტელექტუალური გზა, რომელსაც ისტორიკოსი გადიოდა ვიდრე დააფიქსირებდა ამა თუ იმ ფაქტს თუ ინტერპრეტაციას.

როცა ჯუანშერ ჯუანშერიანი განიხილავს სტეფანოზ პირველის ურწმუნოების თემას, ცხადია, რომ მას ამ შემთხვევაში უნდა ჰქონოდა რამდენიმე წყარო: ერთი იქნებოდა მსგავსი ზემოთ აღწერილი ნოველისა, სადაც სტეფანოზი ცალსახად ურწმუნოდაა გამოყვანილი, რომელშიც სტეფანოზის მიერ მცხეთის ჯვრის მშენებლობა, მართალია, უარყოფილი არაა, მაგრამ მითითებულია, რომ მან ეს რწმენის გამო სულაც არ გააკეთა. აქვე ნაჩვენებია მისი უარყოფითი დამოკიდებულება ეკლესიის მსახურთა მიმართ; მეორე ჯგუფი წყაროებისა უნდა ყოფილიყო მცხეთის ჯვრის ფასადისა და ჯვრის პოსტამენტის წარწერების მსგავსი ინფორმაციის შემცველი ტექსტები, რომლებშიც დასტურდებოდა სტეფანოზის წვლილი მცხეთის ჯვრის მშენებლობაში. და, რა თქმა უნდა, „მოქცევაჲ ქართლისაჲ“, რომელშიც დასტურდება სტეფანოზის სიდიადე, აგრეთვე, ამ ერისმთავრის დროს ჯვრის მშენებლობა; თუმც ამ მშენებლობის გარკვეული ინიციატივა დემეტრესაც რომ ჰქონდა, ესეც ჩანს.

რა გააკეთა ამ მოცემულობის მქონე ჯუანშერ ჯუანშერიანმა? მან სრულად გამოიყენა ნეგატიური ინფორმაციის შემცველი ტექსტი, სრულიად უგულებელყო ის წყაროები, რომლებიც აშკარად ამის საწინააღმდეგოს აჩვენებდნენ. ხოლო ორაზროვანი ინფორმაცია განმარტა თავისებურად, საკუთარი კონცეფციის შესატყვისად. ორაზროვნების ქვეშ მე ვგულისხმობ „მოქცევაჲ ქართლისაჲს“ შემდეგ ცნობას: „და მისა შემდგომად ერისთვობდა სტეფანოზ, ძჳ მისი, ძმად დემეტრესი, და იქმოდა ეკლესიასა“. როგორც ვხედავთ, აქ სტეფანოზი წარმოდგენილია მისი ძმის დემეტრეს მეშვეობით, რაც უცნაურია. და ბუნებრივად იბადება კითხვა იმასთან დაკავშირებით, რატომ იყო დემეტრე ასე გავლენიანი? მე ვფიქრობ, რომ სპარსეთის მხრიდან შემოტევის პირობებში ძმები გარკვეულად როლებს ინაწილებდნენ და საეკლესიო საქმიანობით უფრო ქვეყნის მმართველის ძმა იყო დაკავებული და არა თავად ქვეყნის მმართველი. თუმც ეს არ ნიშნავდა იმას, რომ სტეფანოზი მას ხელს უშლიდა. მაგრამ ახლა ამ საკითხის გარკვევას რომ უფრო ღრმად შევუდგეთ, ამისი ადგილი არ არის. ამჟამად ჩვენთვის მთავარია, რომ სტეფანოზ პირველი მკითხველს წარედგინებოდა საკმაოდ

უცნაურად. სწორედ ამან, ჩანს, ჯუანშერ ჯუანშერიანს თავისუფალი ინტერპრეტაციის საშუალება მისცა: დემეტრე აშენებდა ჯვარს, ხოლო სტეფანოზი ამ ფაქტთან არ იყო დაკავშირებული.

განვიხილოთ სხვა შემთხვევაც, მაგალითად, ინფორმაცია უმაღლესი ხელისფლების რეზიდენციის მცხეთიდან თბილისში გადმოტანის შესახებ

თბილისი დააფუძნა ვახტანგ გორგასალმა V საუკუნეში, თავდაპირველად ის იყო მხოლოდ ციხე-სიმაგრე და მერე თანდათან საქალაქო დასახლებად გადაიქცა. „მოქცევაჲ ქართლისაჲს“ მიხედვით ურბანიზაციის პროცესი განსაკუთრებით ინტენსიური გახდა უმეფობის პერიოდში ანუ ერისმთავრების ზეობის დროს. კვლავ „მოქცევაჲ ქართლისაჲს“ მიხედვით პირველი ერისმთავარი, რომელმაც თავისი რეზიდენცია გადმოიტანა მცხეთიდან თბილისში, იყო სტეფანოზ მეორე. მაშინ როცა ჯუანშერ ჯუანშერიანის მიხედვით სტეფანოზ პირველმა გადმოიტანა ერისმთავრის რეზიდენცია მცხეთიდან თბილისში.

როგორ უნდა გავაკეთოთ არჩევანი ამ ორ ცნობას შორის? რომელია სწორი? მე ვფიქრობ, ამ შემთხვევაშიც არასწორ ინფორმაციას გვანვდის ჯუანშერ ჯუანშერიანი. როგორც უკვე ითქვა, ის არწმუნებს თავის მკითხველს, რომ სტეფანოზ პირველი დაიღუპა თბილისის ალყის დროს. თუ ამ დროისთვის საერისმთავრო რეზიდენცია თბილისში ჯერ არ იყო გადმოტანილი, მაშინ მტკიცება იმის შესახებ, რომ სტეფანოზი თბილისის ალყის დროს დაიღუპა, საეჭვო ხდება. და, პირიქით, თუ რეზიდენცია უკვე თბილისში იყო, მეტ დამაჯერებლობას იძენს. ასე რომ, ეს ფაქტი ჯუანშერ ჯუანშერიანის მიერ სტეფანოზ პირველის შეფასებისაგან ცალკე არ დგას. თუ მივიჩნევთ, რომ ჯუანშერ ჯუანშერიანი გარკვეულად მოტივირებულია, როცა ქმნის სტეფანოზის ნეგატიურ პორტრეტს, ცნობა ერისმთავრის რეზიდენციის თბილისში გადმოტანის დროის შესახებ უკვე ამ პირველთან არის ლოგიკურ ბმაში.

მაგრამ ამ შემთხვევაშიც ისმის კითხვა: იგონებს თბილისის ალყის დროს სტეფანოზ პირველის გარდაცვალების შესახებ ფაქტს ისტორიკოსი ყოველგვარი დამხმარე წყაროს გარეშე თუ მას აქვს რაიმე საყრდენი ამ შემთხვევაში? ეს კითხვა ისმის იმიტომ, რომ, როგორც ზემოთ აღინიშნა, პრინციპი ისტორიის წერის იყო „ჭეშმარიტის მეტყუელება“. აქ ისმის კითხვა რამდენად შეიძლებოდა ჟანრის პრინციპი და ისტორიკოსის კონკრეტული პრაქტიკა ერთმანეთს ასცდნოდან. პასუხი კვლავ უარყოფითია. X საუკუნის ისტორიკოსი მოვსეს დასხურანცი გვაუწყებს, რომ ხაზარებმა თბილისის ციხის – კალას – დაცემის შემდგომ სიკვდილით დასაჯეს ციხისთავი და ვიღაც ქართველი მთავარი (სომხურ ორგინალშია „იშხანი“).³⁰ ეს იმას ნიშნავს, რომ ამ ისტორიკოსის ეპოქაში კიდევ არსებობდა წყაროები, რომლებიდანაც შეიძლებოდა ამგვარი ინფორმაციის მიღება. გამორიცხული რატომია, რომ ეს წყაროები ხელთ ჰქონოდა ჯუანშერ ჯუანშერიანსაც? „იშხანი“ ქართულად შეიძლება ითარგმნოს მთავრად და არაა აუცილებელი, რომ ითარგმნოს „ერისმთავრად“. მიუხედავად ამისა, ჯუანშერ ჯუანშერიანი აშკარად სწორედ ამ ანონიმურად მოხსენიებულ ქართველ მთავართან აიგივებს სტეფანოზ პირველს. რატომ? ახსნა იგივეა, რაც ზემოთ: მან აპრიორი, ყოველგვარი ცნობების გარეშეც „იცის“, რომ ერისმთავარი, რომელსაც სურვილი ჰქონდა იმისა, რომ მეფესავით ემართა ქვეყანა, იყო ცუდი ადამიანი, ე. ი. ურწმუნო, ე. ი. სპარსელების მხარდამჭერი, ე. ი. ცოდვილი და ამის გამო მასზე უფლის მყისიერი სასჯელი გარდაუვალი იყო. ამგვარად, ისტორიკოსი კვლავ წარმოგვიდგენს ისტორიულ სურათს, რომლის აღსადგენად ის ეფუძნება წყაროებს, მაგრამ კითხულობს მათ წინასწარ აკვიატებული შეხედულებით და ამიტომ მისი რეპრეზენტაცია არ არის სინამდვილის ადექვატური.

სხვა შემთხვევების ანალიზიც აგრეთვე წარმოგვიდგენს იგივე ვითარებას: ისტორიკოსი წყაროს ინფორმაციას ცვლის ხანდახან სრულად ამოუცნობ ფორმამდე. თუმც, ჯუანშერ ჯუანშერიანის მიერ დაფიქსირებული ფაქტები არაა წმინდა წყლის გამონაგონი, ისინი დიახაც ეფუძნება წყაროებს, თუმც მეთოდები, რომლითაც ეს ფაქტები მოიპოვება ჩვენს შეხედულებებს ობიექტური რეპრეზენტაციის შესახებ არ შეესაბამება.³¹

ახლა ვთქვათ ისტორიის კეთების კონკრეტულად ჯუანშერ ჯუანშერიანის პრინციპების შესახებ. ზემოთ ციტირებული ტექსტი მისი ნაშრომიდან კარგად წარმოაჩენს ისტორიკოსის შეხედულებას, ისტორიის წერისას მის მთავარ პრინციპს: „მიერთგან შემდგომთა მომავალთა ნათესავთა

აღწერონ ვითარცა იხილონ და წინამდებარემან ჟამმან უწყებად მოსცეს გონებასა მათსა ღმრთივ განბრძნობილსა“.

„აღწერონ, ვითარცა იხილონ“ – ეს არის ჯუანშერ ჯუანშერიანის პრინციპი. აღსანიშნავია, რომ ეს პრინციპი არ ეწინააღმდეგება სიმართლის თქმის პრინციპს: რასაც იხილავენ, ის უნდა აღწერონ. ეს არის და ეს. მაგრამ საქმე ისაა, რომ სწორედ ეს ფორმულირება ტოვებს სივრცეს სუბიექტური ინტერპრეტაციებისათვის. აქ არის საუბარი არა სიმართლის შესახებ საზოგადოდ, არამედ სიმართლისა, კონკრეტული დამკვირვებლის პოზიციებიდან. როგორც ვნახეთ, ეს ზუსტად ისაა, რასაც აკეთებდა ჯუანშერ ჯუანშერიანი. ასე რომ, შეიძლება დავუშვათ: ამ ისტორიკოსისათვის ნაპრალი სიმართლის თქმის ზოგად პრინციპსა და მის კონკრეტულ პრაქტიკას შორის (რომელიც ბევრ შემთხვევაში აშკარად მეტაისტორიოგრაფიული მოტივაციებით ჩანს გაჩენილი) არ წარმოშობდა ეთიკური ხასიათის პრობლემებს.

დასკვნითი შენიშვნები

მედიევალური ქართული ისტორიოგრაფიის ორი მთავარი ძეგლი „მოქცევაჲ ქართლისაჲ“ და „ქართლის ცხოვრება“ გვანვდის ინფორმაციას ქართლის ერისმთავრის სტეფანოზ პირველის შესახებ, რომელიც ზეობდა VII საუკუნის 20–იან–30–იან წლებში. ეს ინფორმაციები ურთიერთგამომრიცხავია: პირველის მიხედვით, სტეფანოზ პირველი იყო დიდი მმართველი, მორწმუნე, ქვეყნის მთავარი ტაძრის – ჯვრის ეკლესიის – მაშენებელი; მეორეს მიხედვით, ის იყო ურწმუნო, არათუ ახალი ეკლესიები არ აუშენებია, უკვე აშენებულებსაც არაფერი შემატა. სხვა დეტალებიც ამ წყაროებში არის არაიდენტური, მაგალითად, სტეფანოზის ზეობის ქრონოლოგია.

აქედან გამომდინარე ამ გამოკვლევის მთავარი კითხვა ფაქტობრივად იყო იმის შესახებ თუ რომელი წყაროს მიერ წარმოდგენილი პორტრეტი არის სინამდვილის უფრო ადექვატურად ამსახველი.

როგორც ირკვევა, პოზიტიური პორტრეტი დაინერა ერისმთავართა მმართველი სახლის დაკვეთით. ეს მოხდა VII საუკუნის შუა ხანებში სტეფანოზ მეორის ზეობაში, რომელიც იყო სტეფანოზ პირველის სეხნია და მისი შვილიშვილი, მისი ძის ადარნერსეს ძე. მეორე პორტრეტის შექმნის სოციალური წიაღი იყო ცენტრალურ ხელისუფლებასთან დაპირისპირებული ფეოდალური არისტოკრატია. ჯუანშერ ჯუანშერიანი გახლდათ ერთ-ერთი პრივილეგირებული ერისთავი, რომელიც მოღვაწეობდა VIII საუკუნის მეორე ნახევარში.

ამ ფაქტების გარკვევამ წამოჭრა სხვა კითხვა: რატომ წარმოსახავდა ჯუანშერ ჯუანშერიანი სტეფანოზ პირველს უარყოფითად? მისი უმთავრესი წყარო ხომ „მოქცევაჲ ქართლისაჲ“ იყო, ამას გარდა მცხეთის ჯვრის აღმოსავლეთ ფასადზე სტეფანოზის საპატიო ადგილი არ შეიძლება მისთვის უცნობი ყოფილიყო.

ირკვევა, რომ ისტორიკოსი სტეფანოზ პირველის ბიოგრაფიის რეპრეზენტაციისას იცნობდა როგორც დადებითი, ისე არადადებითი ინფორმაციის შემცველ ტექსტებს. უარყოფით ინფორმაციას ის იყენებდა, დადებით ცნობებს კი უგულებელყოფდა. ამგვარი არჩევანის მიზეზი იყო მისი როგორც ცენტრიდანული ფეოდალური არისტოკრატის წარმომადგენლის მიერ სტეფანოზის მსგავსი მმართველის მიუღებლობა, მმართველისა, რომელსაც ჰქონდა ამბიციური ყოფილიყო თავისი ქვეშევრდომების აბსოლუტური სიუზერენი, მათ შორის ისეთი პრივილეგირებულებისაც, როგორც გახლდათ ჯუანშერ ჯუანშერიანი. ეს მიუღებელი იყო შესაბამისი სოციალური ფენისათვის, რომელსაც უკვე მოესწრო გემო გაეგო „თავისუფლებისათვის“. კლასიზმის გამო ჯუანშერ ჯუანშერიანმა აპრიორი „იცოდა“ რომ სტეფანოზ პირველის მსგავსი ერისმთავარი იყო ცუდი პიროვნება და ცუდი მმართველი.

როგორც დღეს, ასევე წინამოდერნულ ეპოქაში ისტორიის წერა მჭიდროდ უკავშირდებოდა ვალდებულებას „სიმართლის თქმისა“. გამონაგონის რეპრეზენტაცია და არასწორი ინტერპრეტაცია ჟანრის იდენტობასთან შეუთავსებელი იყო. მსოფლიო ისტორიოგრაფია ბევრ მაგალითს გვაძლევს იმისა თუ როგორ ცდილობდნენ ისტორიკოსები ყველა ეპოქაში და ყველა ქვეყანაში დაეცვათ ჟანრის ეს უმთავრესი პრინციპი. შუა საუკუნეების ქართველი ისტორიკოსების მიერ ამ პრინციპის

გაგება იყო ისეთივე როგორც ყველგან. რაც შეეხება კონკრეტულად ჯუანშერ ჯუანშერიანს, მისი პრინციპი იყო თხრობა ისე, როგორც ამას ისტორიკოსი დაინახავდა. მაგრამ ეს პრინციპი ტოვებდა ადგილს მონაცემების სუბიექტური ინტერპრეტაციისათვის, რადგან იგი გულისხმობდა არა საზოგადო სიმართლეს, არამედ სიმართლეს დანახულს კონკრეტული დამკვირვებლის პოზიციიდან. ეს სწორედ ის იყო, რაც ფაქტობრივად გააკეთა ჯუანშერ ჯუანშერიანმა სტეფანოზ პირველის ბიოგრაფიის რეპრეზენტაციის შემთხვევაში. ამიტომ უნდა ვიფიქროთ, რომ ჯუანშერიანი პრინციპიდან პრაქტიკული საქმიანობის დაცემა მისთვის არ წარმოადგენდა ჟანრის მოთხოვნასთან შეუსაბამობას.

ზემოთ წარმოდგენილი შემთხვევა არის ძალიან სპეციფიკური და არ იქნება მართებული რომ განვაზოგადოთ ქართული სინამდვილისთვისაც კი. მითუმეტეს, შეუძლებელია მისი საშუალებით ვიმსჯელოთ წინა მოდერნის პერიოდში ისტორიოგრაფიული კანონის რაობაზე მსოფლიო მასშტაბით, მაგრამ ამგვარი ფაქტების ცოდნა მაინც გამოსადეგია, რამდენადაც ისინი გვეხმარება უფრო ღრმად გავიაზროთ ისტორიკოსთა მეტაისტორიოგრაფიული მოტივაციები და ისტორიის წერის პრაქტიკასთან დაკავშირებული შესაძლო პრობლემები.

შენიშვნები

- ¹ ამ გამოკვლევის თავდაპირველი ვერსია ინგლისურ ენაზე გამოქვეყნდა 2018 წელს ბულგარეთში. იხ.: (ჩხარტიშვილი 2018ბ: 37-68).
- ² აღნიშნულ საკითხზე ჩემი თვალსაზრისი გამოთქმული მაქვს არაერთხელ. იხ.: (ჩხარტიშვილი 1994: 37-41); (ჩხარტიშვილი 1996: 180-181); (ჩხარტიშვილი 2005); (ჩხარტიშვილი 2008: 192-202); სხვა მკვლევრების თვალსაზრისისათვის იხ. (რაფი 2004); კონკრეტულად იხ. თავი მეშვიდე, რომელიც სწორედ აღნიშნულ პერიოდს ეხება, გვ. 331-351; (სანაძე 2016: 412).
- ³ სპეციალურ ლიტერატურაში შევხვდებით ქართლში მეფობის გაუქმების სხვა თარიღს (ლორთქიფანიძე 2015: 79-80), ზოგი საუბრობს VI საუკუნის პირველ ათწლეულებში ან VI საუკუნეების შუა ხანებში გაუქმებაზე. ჩემ მიერ შემოთავაზებულ თარიღი ეფუძნება წყაროთა პირდაპირ ჩვენებებს (ჩხარტიშვილი 1994: 28-41).
- ⁴ კავკასიაში ჰერაკლეს ლაშქრობის შესახებ მოკლე ინფორმაციისათვის იხ. (გრეითერქესი 2012); ჰერაკლე კეისრის ტაქტიკური მანევრირების შესახებ იხ. (ეკებუსი 2009).
- ⁵ რამდენიმე წყარო გვანჯდის ინფორმაციას თბილისის ალყის შესახებ. მიუხედავად იმისა, რომ მთლიანობაში სურათი მსგავსია, ბევრი დეტალი განსხვავებულია, მაგალითად, განსხვავებანი ფიქსირდება ქართულ და სომხურ წყაროებს შორის. მაგრამ ეს ფაქტი არ გვაძლევს იმის საფუძველს, რომ ჰიპერკრიტიკულად მოვეკიდოთ ქართულ წყაროებს და უარვყოთ მათი დამოუკიდებელი მნიშვნელობა, როგორც ამას აკეთებს ზოგიერთი მკვლევარი. იხ. მაგალითად (შაპირა 2015: 56-57).
- ⁶ თუ, ცხადია, პოსტ-მოდერნული სულისკვეთების შესატყვისად არ ვფიქრობთ, რომ შეიძლება არსებობდეს ერთზე მეტი სიმართლე ან თუ კითხვის ქვეშ არ ვაყენებთ თავად იმის შესაძლებლობას, რომ სიმართლის დადგენაზე გვქონდეს პრეტენზია. ისტორიის პოსტმოდერნული თეორიების მეტად საჭირო მიმოხილვისათვის იხ. (ტოლფსენი 1999: 203-222).
- ⁷ X საუკუნის ავტორი არსენი კათალიკოსი თავისი თხზულების „წმ. აბიბოს ნეკრესელის წამების“ შესავალ ნაწილში განმარტავს თუ რატომ საუბრობს ყველა წმ. ასურელ მამაზე. მას სურს მისმა მსმენელებმა წმინდა მამების ღვაწლი დაინახონ მოვლენათა ერთიან ჯაჭვში: „არამედ მინდა, რადთა გაუწყო თქვენ, ძმანო, ვითარმედ ესევითარნი ქუეყანისა ანგელოზნი... ერთსა ჟამსა შინ იყვნენ ვითარცა ჯაჭვ ოქროსად მოდებული ერთიერთსა“. იხ. (აბულაძე 1963: 246-247).
- ⁸ „მოქცევა ქართლისაჲს“ როგორც საისტორიო ლიტერატურის ძეგლის დახასიათებისათვის იხ. (ჩხარტიშვილი 1987); (ჩხარტიშვილი 1989: 11-19); „მოქცევა ქართლისაჲს“ შესახებ კომპაქტურად გადმოცემული ჩემი თვალსაზრისისათვის იხ.: (ჩხარტიშვილი 2018ა: 15-20).
- ⁹ ს. რაფი შეცდომით მიაწერს ამ მოღვაწეობას ადარნერსეს. იხ. (რაფი 2014: 347).
- ¹⁰ ეს დათარიღებაც ჩემია და მისი დასაბუთება წარმოდგენილი მაქვს ზემოთ დამოწმებულ ნაშრომებში, მაგალითად. იხ.: (ჩხარტიშვილი 1994: 39-41 და სხვა გვერდები).
- ¹¹ თეიმურაზისეულში ამას დამატებული აქვს: „და ახლა ი`ე დეკანოზმან აღწერა“. იხ. იქვე, შენიშვნაში. ეს მინაწერი შემორჩენილია რამდენიმე ხელნაწერში. აზრი ფორმულირებულია რამდენადმე განსხვავებულად. ანასეულში, მაგალითად, არის შემდეგნაირად: „ესე არჩილის წამება, ნინოს ქართლის მოქცევა, ლეონტი მრუველმან აღწერა“. მარიამისეულში: „არჩილის წამება და მეფეთა ცხორება და ნინოს ქართლის მოქცევა ლეონტი მრუველამან. დედასა ასე ეწერა“. კლიმაშვილისეულში: „ესე არჩილის წამებაჲ და მეფეთა ცხრბ`ც და ნინოს ქ`რთლის მოქცევა ლეონტი მრუველმან დაწერაჲ“. მაჩაბლისეულში: „არჩილის წამება და მეფეთ

ცხოვრება და ნინოს ქართლის მოქცევა ლეონტი მროველმან. დედასა ასეთნი ეწერა“. ხელნაწერებში დაცული ტექსტებისათვის იხ. (მეტრეველი 2008: 244).

- ¹² წმინდა ნინოს „ცხოვრების“ ლეონტისეული რედაქციის შესახებ იხ. (ჩხარტიშვილი 1980: 114-121); (ჩხარტიშვილი 1977).
- ¹³ მე დარწმუნებული ვარ, რომ ეს ორი შენიშვნა უნდა ერთად იქნეს განხილული. პირველ მათგანში ჩამოთვლია ის ნაშრომები, რომლებიც ეკუთვნოდა ლეონტი მროველს (როგორც ავტორს და როგორც რედაქტორს), მეორეში კი იდენტიფიცირებულია მისი წყაროები. ასე რომ, ეს მეორე შენიშვნა, სავარაუდოდ, ლეონტი მროველის მიერ არის გაკეთებული. სამეცნიერო ლიტერატურა, რომელიც ამ საკითხს ეძღვნება, ძალზე მრავალია. ყველაზე ყოვლისმომცველი მიმოხილვა ეკუთვნის გარახამიას. იხ. მისი (არახამია 2002: 3-74); იხ. აგრეთვე (ხოშტარია-ბროსე 1996). რაც შეეხება ჩემს თვალსაზრისებს, მე მათ გამოვხატავ სხვადასხვა ნაშრომში მუდმივად. იხ. მაგალითად (ჩხარტიშვილი, მანია 2011: 117). იხ. აგრეთვე (ჩხარტიშვილი 2018ა: 20-27).
- ¹⁴ იხ. აგრეთვე (მეტრეველი 2008: 250).
- ¹⁵ ვახუშტი ბაგრატიონი არჩილის ცხოვრების პერიოდს განსაზღვრავდა 668-718 წლებით. მე სწორედ ამ წლებს ვიზიარებ, მიუხედავად იმისა, რომ ბევრი მკვლევარი არჩილის ცხოვრების წლებს უკავშირებს VIII საუკუნის მეორე ნახევარს. მე ვფიქრობ, რომ ეს არის შეცდომა, რომელიც წყაროთა არასწორი ინტერპრეტაციის საფუძველზე წარმოიშვა. ამის შესახებ იხ. (ჩხარტიშვილი 1994: 127); იხ. აგრეთვე (ჩხარტიშვილი 2019: 295-296).
- ¹⁶ იხ. აგრეთვე (მეტრეველი 2008: 250).
- ¹⁷ იხ. მაგალითად, როგორ ამთავრებს თავის ნაწარმოებს რომელიც ისტორიკოსი ამიანე მარცელინი: „Let better men in the flower of their age, and of eminent accomplishments, relate the subsequent events“ (იანი 1894: 623).
- ¹⁸ ზოგი მკვლევარი ჯუანშერ ჯუანშერიანს მოიხსენიებს ფსევდო ჯუანშერად. იხ. (ნულაია 1986), თუმცა გაუგებარია, რატომ, მიუხედავად იმისა, რომ ჯუანშერის ტექსტმა ჩვენამდე მოაღწია ლეონტი მროველის რედაქტირების გავლით. სხვა შემთხვევებში ლეონტი მუშაობდა თითქმის როგორც ავტორი. ჯუანშერთან მიმართებით კი, ეს უნდა ყოფილიყო ზედაპირული რედაქტირება.
- ¹⁹ „ქართლის ცხოვრების“ მიხედვით, ქართლის ერისმთავრები იყვნენ ხოსროვანები. მეფე არჩილის მეორის შემდეგ შეწყდა ხოსროვანთა დინასტია. თუმცა კვლევა აჩვენებს, რომ ხოსროვანები რეალურად ტახტს აღარ იკავებენ არჩილ პირველის შემდგომ. უკანასკნელი ხოსროვანი დედის ხაზით იყო მურვანოსი (ცნობილი ქართველი ასკეტი პეტრე იბერი), რომელიც მოღვაწეობდა პალესტინაში და რომელიც სამშობლოში აღარ დაბრუნდა, მას შემდეგ, რაც ბავშვობაში, როგორც ქართლის ტახტის მემკვიდრე საპატიო მძევლად, წაიყვანეს ბიზანტიაში. უშვილო არჩილ პირველმა იშვილა პეტრეს ნახევარ-ძმა მირდატი და ასე გაგრძელდა ხოსროვანთა დინასტია. ამ მირდატის მომდევნო მეფეები, ვახტანგ გორგასლის ჩათვლით, იყვნენ „ხელოვნური“ ხოსროვანები. ანუ ისინი ამ სამეფო დინასტიას უკავშირდებოდნენ ხელოვნური დანათესავების გზით. ვრცლად იხ. (ჩხარტიშვილი 2018ა).
- ²⁰ ეს არის ხელნაწერის შენიშვნა, რომელიც X საუკუნით თარიღდება. სავარაუდოდ ეს შენიშვნა ასლია ეპიტაფიისა. მისი შინაარსი შემდეგია: „როცა გარდაიცვალა დიდი მეუფე ადარნერსე, რომელიც იყო ძე სტეფანოზისა და გუარამის ძის დემეტრეს ძმიშვილი“. ეს ცნობა სამეცნიერო მიმოქცევაში შემოიტანა ზ. ალექსიძემ. ამ ცნობასთან დაკავშირებული დისკუსიისათვის იხ. (ჩხარტიშვილი 2005: 58, 118-119).
- ²¹ ამ წარწერის განსხვავებული წაკითხვების შესახებ დისკუსიის თაობაზე იხ. (ჩხარტიშვილი 1994: 84-99).
- ²² ზემოთ მითითებული წლები სტეფანოზის ზეობისა განსაზღვრულია „მოქცევა ქართლისაჲს“ მონაცემებზე დაყრდნობით. ამ წყაროს მიხედვით სტეფანოზმა ტახტი დაიკავა ჰერაკლეს ქართლში მოსვლამდე (ანუ 627 წლამდე), პილიტიკური ვითარებიდან გამომდინარე უნდა ვივარაუდოთ, რომ მან VII საუკუნის ოციანი წლების შუა ხანებში დაიკავა ტახტი. „ქართლის ცხოვრების“ მიხედვით იმპერატორი, რომელსაც ქართველმა ერისთავებმა მიმართეს, მათთვის მეფე მოეცა, იყო მავრიკი. მავრიკი მოკლულ იქნა 602. ანუ ქართლში უზენაესი საერო ხელისუფლების აღდგენა უნდა ვივარაუდოთ ამ თარიღზე ადრე. „მოქცევა ქართლისაჲს“ მიხედვით ჰერაკლეს მეორე ლაშქრობის დროისათვისაც კი ანუ თბილისის ალყის შემდგომ შვიდი წლის გასვლის მერე ანუ 634 წელს ზეობდა ისევ ის „დიდი სტეფანოზი“, მაშინ როცა „ქართლს ცხოვრების“ მიხედვით სტეფანოზი მოკლეს თბილისის ალყის დროს ანუ 627 წელს.
- ²³ ვ. გოილაძე პრობლემას შემდეგნაირად ხედავს: ცხადია, რომ ისტორიკოსი რაღაცით არის შეურაცხყოფილი. რატომ წარმოსახავს სტეფანოზს როგორც ურწმუნოს? როგორც ირკვევა, იმიტომ, რომ ის მონოფიზიტია. თუ ძველი ავტორი ურწმუნობის ქვეშ გულისხმობს მონოფიზიოტობას, მაშინ საეკლესიო წრეების გაღიზიანება სტეფანოზით გასაგები ხდება (გოილაძე 1997: 96-97). ბევრი მკვლევარი ეხება ქრისტოლოგიურ დებატებს და მათ გავლენებს ქართველთა საგარეო პოლიტიკაზე. იხ. (ალექსიძე 1968: 214) და (სტეფნაძე 2001: 61-67).
- ²⁴ ჯუანშერის მიხედვით მირი და არჩილი მეფეები იყვნენ.
- ²⁵ „და ნელადრე შეკრბა ქართლი და განაჩინეს ერისთავად გუარამ“ (აბულაძე 1963: 95).
- ²⁶ „მაშინ შეითქუნეს ყოველნი ერისთავნი ქართლისანი ...და წარგზავნეს მოციქული წინაშე ბერძენთა მეფისა და ითხოვეს, რაფთა უჩინოს მეფე ნათესავთაგან მეფეთა ქართლისათა და რაფთა იყვნეს ერისთავნი იგი თვს-თვსსა საერისთვოსა შეუცვალებლად. მაშინ კეისარმან აღასრულა თხოვა მათი და მოსცა მეფედ...გუარამ...“

ამას გუარამს მისცა კეისარმა ჯურაპალატობა და წარმოგზავნა მცხეთას“ (მეტრეველი 2008: 226).

²⁷ ამ შემთხვევაში ძალიან რელევანტურად ჩანს ჯორჯ ორუელის ცნობილი გამოთქმა: „ვინც აკონტროლებს ანმყოს, ის აკონტროლებს წარსულს“.

²⁸ ამ თხზულების დათარიღებასთან დაკავშირებით მკვლევართა თვალსაზრისები სხვაობს. ამ დებატების შესახებ და წარმოდგენილი დათარიღების მამტიკიცებელი არგუმენტების შესახებ იხ. (ჩხარტიშვილი 1994).

²⁹ “The Historian’s Craft” – ეს არის მარკ ბლოკის ცნობილი ნაშრომის Apologie pour l'histoire ou Métier d'historien ინგლისური თარგმანის სათაური.

³⁰ იხ. შესაბამისი პასაჟი წყაროდან: “They brought the two princes, one the Persian governor and the other a native Georgian, as captives before the king, who commanded that their eyes be put out as retribution for having insultingly represented his image as blind; and with dire tortures he strangled them to death, then flayed the skin from their bodies, stretched it, stood it up, filled it with straw and suspended it from the top of the wall. Then they laid their hands on the chests full of treasure, and the whole army, each man heavily laden, carried it before their ruler and placed it in great heaps and piles. So much was brought before him that his eyes grew weary of gazing upon the immense number of gold and silver talents”.

მათ ორი უფლისწული, ერთი სპარსეთის გამგებელი და მეორე ქართველი, მიიყვანეს მეფის წინაშე ტყვედ, რომელმაც ბრძანა, რომ მათთვის თვალები დაეთხრათ, როგორც შურისძიება იმის გამო, რომ შეურაცხყოფა მიაცენეს მის სახეს, როგორც ბრმას; და სასტიკი წამებით დაახრჩო ისინი, შემდეგ კი მათ სხეულებს კანი გააძრო, გაჭიმა ის, ფეხზე წამოაყენა, ჩალით აავსო და კედლის თავიდან გადმოკიდა. მაშინ დაადეს ხელები საგანძურით სავსე სკივრებზე და მთელმა ლაშქარმა, თითოეულმა მძიმედ დატვირთულმა კაცმა, მიიტანა იგი თავიანთი მმართველის წინაშე და დაალაგეს დიდ გორებად და გროვებად. იმდენი რამ მიიტანეს მის წინაშე, რომ გაფართოებული თვალები დაეღალა ოქროსა და ვერცხლის ტალანტიების უზარმაზარი რაოდენობის ყურებისაგან (დაუსეთი 1961: 95).

³¹ პრემოდერნულ ისტორიულ აზროვნებაში არ არსებობდა კონსესუსი ისტორიკოსთა მიუკერძოებლობასთან დაკავშირებით: “Whereas Lucian encourages the historian to be as impartial as possible – in affect *apolis* – Agathias emphasizes his patriotism and praises his own native town”.

„მაშინ როცა ლუკიანე მოუწოდებს ისტორიკოსს იყოს მაქსიმალურად მიუკერძოებელი – აპოლისის შემთხვევაში – აგათიასი ხაზს უსვამს თავის პატრიოტიზმს და ადიდებს საკუთარ მშობლიურ ქალაქს“ (ქალდეისი 1997: 305).

³² შდრ. იხ.: (მეტრეველი 2020: 225). „ქართლის ცხოვრების ცნობით, ეს ბაკური იყო შაჰ ურმიზდის ანუ ჰორმიზდ მეოთხის (579-590) თანამედროვე“.

დამონშებანი

აბულაძე 1955: ასუხედ მოღვაწეთა ცხოვრების წიგნთა ძველი ხედაქციები. ტექსტები გამოკვლევითა ლექსიკონით გამოსცა ი. აბულაძემ, თბილისი.

აბულაძე 1963: ძველი ქახთული აგიოგრაფიული დიგეხატუხის ძეგლები. ტომი 1. გამოსაცემად მომზადა ავტორთა კოლექტივმა ი. აბულაძის ხელმძღვანელობითა და რედაქციით, თბილისი, მეცნიერება .

ალექსიძე 1968: ეპისტოღეთა წიგნი. ტექსტი ქართული თარგმანით გამოკვლევითა და კომენტარებით გამოსცა ზაზა ალექსიძემ, თბილისი, მეცნიერება.

არახამია 1990: სუმბაგ დავითის ძე. ცხოვრებაი და უწყებაი ბაგხატონიანთა. ტექსტი გამოსაცემად მომზადა, გამოკვლევა, შენიშვნები და საძიებლები დაურთო გ. არახამიამ, თბილისი.

არახამია 2002: გ. არახამია. „ქახთის ცხოვრების“ პიხვედი მაგინაე, თბილისი.

ბერძენიშვილი 1990: ნ. ბერძენიშვილი. საქახთვეღოს ისტოიხის საკითხები. მასადები საქახთვეღოს ისტოიხულ გეოგრაფიისათვის, თბილისი.

გოილაძე 1997: ვ. გოილაძე. აბხეშუმის დიდი სავაჭო გზა და საქახთვეღო, თბილისი.

გრეითრექსი 2012: G. Greatrex. Persia and Byzantium. *The Encyclopedia of Ancient History*, First Edition. Ed. Roger S. Bagnall, Kai Brodersen, Craig B. Champion, Andrew Erskine, and Sabine R. Huebner. Blackwell.

დაუსეთი 1961: *The history of the Caucasian Albanians by Movses Dasxuranci, book two*, trans. C. J. f. Dowsett, London, New York, Toronto,

ეკებუსი 2009: B. Ekkebus. Heraclius and the Evolution of Byzantine Strategy, *Constructing the Past*, vol. 10, iss 1. (ნანახია 24.11.2022: <http://digitalcommons.iwu.edu/constructing/vol10/iss1/11>)

იანი 1894: *The Roman history of Ammianus Marcellinus during the emperors Constantinus, Julian, Jovianus, Vaentinian, and Valens*. Transl. C. D.Yonge, B.A. with a general index, London and New-York.

- კიკნაძე 1980:** P.K. Кикнадзе. *Очерки по источниковедению истории Грузии: Парсадан Горгиджанидзе и "Картлис цхоереბი"*.
- კიკნაძე 1987:** ჟამთააღმწეხედი. ასწროვანი მაგიანე. ტექსტი გამოსაცემად მოამზადა, გამოკვლევა და შენიშვნები და ლექსიკონი დაურთო რ. კიკნაძემ, თბილისი.
- ლორთქიფანიძე 2015:** საქართველოს ისტორია ოთხ ტომად. მთავარი რედაქტორი მ. ლორთქიფანიძე, თბილისი.
- მამულია 1976:** გ. მამულია. არჩილ „მეფის“ რეფორმების ლეგენდის ანალიზი და მისი პოლიტიკური ტენდენცია. ძიებანი საქართველოსა და კავკასიის ისტორიიდან. ნ. ბერძენიშვილის 80 წლისთვისადმი მიძღვნილი კრებული, თბილისი.
- მეტრეველი 2008:** ქახთის ცხოვრება. მთავარი რედაქტორი რ. მეტრეველი, თბილისი, მერიდიანი, არტანუჯი.
- რაფი 2014:** S. Rapp. *The Sasanian World through Georgian Eyes. Caucasian and the Iranian Commonwealth in Late Antique Georgian Literature.*
- სანაძე 2016:** მ. სანაძე. ქახთვედთა ცხოვრება. წიგნი მესამე. ქართლის მეფეებისა და პატრიკოსების ქრონოლოგია (ფარნავაზიდან აშოტ კურაპალატამდე), თბილისი, საქართველოს უნივერსიტეტის გამომცემლობა.
- სტეფნაძე 2001:** ჯ. სტეფნაძე. *ჰედიგისიის ხოდი საქართველოს საგაგო ობიექტაციაში*, თბილისი
- ტოლფსენი 1999:** T.R. Tholfsen. *Postmodern theory of history: A Critique. Memoria y civilización 2.*
- ქალდელისი 1997:** A. Kaldellis. *Agathias on History and Poetry, Greek, Roman, and Byzantine Studies 38.*
- ყაუხჩიშვილი 1955:** ქახთის ცხოვრება, ტექსტი დადგენილი ყველა ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით სიმონ ყაუხჩიშვილის მიერ, თბილისი, სახელგამი.
- შაპირა 2015:** D. Shapira. *On the relative value of Armenian sources for the Khazars. Studies on Iran and The Caucasus. In Honour of Garnik Asatryan, ed. Uwe Bläsing, Victoria Arakelova, Matthias Weinreich, London/Boston, Brill.*
- შოშიაშვილი 1980:** დაპიდახუდი წახწეხედი. აღმოსავლეთ და სამხეთ საქართველო (მეხუთე-მეათე საუკუნეები). შეადგინა და გამოსაცემად მოამზადა ნ. შოშიაშვილმა, თბილისი, მეცნიერება.
- ჩხარტიშვილი 1977:** მ. ჩხარტიშვილი. „წმინდა ნინოს ცხოვრების“ *ხედაქციები*, სადიპლომო ნაშრომი, შრომის წითელი ორდენოსანი თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტი.
- ჩხარტიშვილი 1980:** მ. ჩხარტიშვილი. მეტაფრასი “წმ. ნინოს ცხოვრების” “ქართლის ცხოვრებისეული” რედაქციის შესახებ. *სმა მაცნე, სეხია: ისტორია, აქეოლოგია, ეთნოგრაფია და ხელოვნების ისტორია*, #4.
- ჩხარტიშვილი 1987:** მ. ჩხარტიშვილი. ქახთუდი ჰაგიოგრაფიის წყახოთმცოდნეობითი შესწავლის პიობდეშები („ცხოვრება წმინდა ნინოსი“). თბილისი: მეცნიერება.
- ჩხარტიშვილი 1989:** *Обращение Грузии.* Перевод с древнегрузинского Е.С. Такайшвили. Редакционная обработка, исследование и комментарии М. С. Чхартишвили, Тбилиси, Мецниереба.
- ჩხარტიშვილი 1993:** მ. ჩხარტიშვილი. „არაკი სინდთა მეფისა“. ქახთუდი წყახოთმცოდნეობა, ტ. VIII, თბილისი: მეცნიერება.
- ჩხარტიშვილი 1994:** მ. ჩხარტიშვილი. „მახვიდობაი და მოთმინებაი წმინდა ევსტათი მცხეთედისაი“. „ცხოვრებაი და მოქადაგობაი წმინდა სეჰაპიონ ზახმედისაი“. წყახოთმცოდნეობითი გამოკვლევა. თბილისი, მეცნიერება.
- ჩხარტიშვილი 1996:** მ. ჩხარტიშვილი. ქახთუდი ჰაგიოგრაფიის წყახოთმცოდნეობითი ანალიზი. V-VII სს ისტორიის ამსახვედი ძეგლები. დისერტაცია წარდგენილი ისტორიის მეცნიერებათა დოქტორის სამეცნიერო ხარისხის მოსაპოვებლად, თბილისი.
- ჩხარტიშვილი 2005:** მ. ჩხარტიშვილი. „წმ. ევსტათი მცხეთედის მახვიდობა“ და VI-VII სს საქართველოს პოლიტიკური ისტორიის საკითხები. პოდემიკური ნახკვევივი, თბილისი.
- ჩხარტიშვილი 2009ა:** მ. ჩხარტიშვილი. *სახეები საქართველოს წახსუდიდან*, თბილისი, უნივერსალი.
- ჩხარტიშვილი 2015/2016:** მ. ჩხარტიშვილი. ქართული ისტორიული აზრის განვითარება შუა საუკუნეებში: ქართლის სამეფოს დაარსების შესახებ ცნობების შედარებითი ანალიზი, ქახთუდი წყახოთმცოდნეობა, ტ. XVII-XVIII, თბილისი, გამომცემლობა უნივერსალი.
- ჩხარტიშვილი 2018ა:** მ. ჩხარტიშვილი. საქართველო III-V საუკუნეებში. *ხოსხოვანთა სამეფო სახდის ისტორია*, თბილისი, ნეკერი.
- ჩხარტიშვილი 2018ბ:** M. Chkhartishvili. *Discussing Some Features of Georgian Medieval Historiography. Two Verbal Portraits of Duke Stephanos I. Laudator Temporis Acti. Studia in Memoriam Ioannis A. Božilov, vol. II. IUS, IMPERIUM, POTESTAS LITTERAE, ARS ET ARCHAEOLOGIA. curavit I. A. Biliarsky. Институт за Исторически. Изследвания Българска Академия на Науките. Издателска къща „Гутенберг“.*
- ჩხარტიშვილი 2019:** მ. ჩხარტიშვილი. კომენტარი მურვან ყრუს იდენტიფიკაციასთან დაკავშირებით გამოთქმულ ახალ თვალსაზრისზე. ქახთუდი წყახოთმცოდნეობა, #21, თბილისი, გამომცემლობა უნივერსალი.
- ჩხარტიშვილი, მანია 2011:** მ. ჩხარტიშვილი, ქ. მანია. ქახთვედთა ნაციონალური კონსოლიდაციის პიოცესის ასახვა ბეჭდუხ მედიამში. *ივეხია და მისი მკითხვედი საქართველო*, თბილისი, უნივერსალი.

წელია 1986: *Джуаншер Джуаншеруани. Жизнь Вахтанга Горгасала*, Пер., введ. и примеч. Г.В. Цулая. – Тбилиси: Мецниереба.

სომქარია-ბროსე 1996: ე. ხომტარია-ბროსე. *დემონტი მხოველი და „ქახიდის ცხოვება“*, თბილისი, მეცნიერება.

REPRESENTATION OF PRESIDING PRINCE OF KARTLI STEPHANOS I IN GEORGIAN MEDIEVAL HISTORIOGRAPHY: THE GENRE CANON AND METAHISTORICAL CONTEXT

Mariam Chkhartishvili

Ivane Javakhishvili Tbilisi State University

Ivane Javakhishvili institute of History and Ethnology

mariam.chkhartishvili@tsu.ge

Two principle monuments of Georgian medieval historiography – “The Conversion of Kartli” and “The Life of Kartli” (this last one is a collection of historical writings) are providing mutually exclusive information on presiding prince Stephanos I (620s–630s): according to former Stephanos was a great ruler, believer, builder of the main church of the country – Church of the Cross, while according to the latter he was infidel and did not contribute to the constructing of Church of the Cross and even more: did not add anything to already existed churches. Many other details also including the chronology are represented differently.

Which one from these sources is reliable?

As it was turned out the positive portrait was written with approval of presiding prince Stephanos II (was in power in the middle years of theseventh century) – the grandson and namesake of presiding prince Stephanos I. The author of the negative portraits is Juansher Juansheriani who was duke of the king Archil (second half of seventh century – first two decades of eighth century).

These results caused another question: why did Juansher Juansheriani depicts Stephanos I so negatively? For answering this question there were considered two pre-suppositions: Juansher Juansheriani had borrowed his information from incorrect sources or he had intentionally misinterpreted the sources because of certain motivations. The research has revealed facts making obvious that the historian based his representation on both – incorrect as well as correct sources. Incorrect information he used; correct evidences were ignored or misinterpreted by him. The reason of misinterpretations was prejudice emerged on the social soil. Juansher Juansheriani belonged to the centrifugal feudal opposition which felt deep dispathy to the rulers like Stephanos I – who had an ambition to be full right suzerain of his subjects, including the highest stratum of feudal aristocracy like Juansher Juansheriani. Because of his classism Juansherian Juansheriani “knew” a priori that this presiding prince was “bad” person and “bad” ruler.

As today in pre-modernity too making history was firmly associated with obligation of “telling truth”. Fictional representations or misinterpretations were considered incompatible with genre identity. The world historiography provides many facts confirming how for historians of all epochs and nationalities was vital to hold firmly the genre’s principles.

Medieval Georgian historians’ understanding of the purpose of history as writing of truth was similar to those being accepted worldwide. As for Juansher Juansheriani “to relate events as one would see” was declared principle.

However, this formulation of the principle of telling truth left space for subjective interpretations: it was not about revealing general truth, but truth seen from the point of particular observer. This actually was what Juansher Juansheriani had done and because of this for him the divergence between the principle and practice was not problem.

The displayed case was very specific and it would not be correct to generalize it even to Georgian medieval historiography, not to mention the history of the pre-modern period as a whole, but knowing the cases like this might be useful in general as they help to deeper understanding of the history writing practices in pre-modernity (maybe not only in it!) and spectrum of possible problems of source analysis emerged because of prejudicing historians.